

**Έντυπο υλικό στα
Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου**

**Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία
και στον πολιτισμό**

Πορεία μέσα από αντιθέσεις

Τόμος 1ος

Έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου

**Η θρησκεία στη ζωή, στην
ιστορία και στον πολιτισμό
Πορεία μέσα από αντιθέσεις**

**Το έντυπο προσωρινό υλικό στα
Θρησκευτικά δημιουργήθηκε με
την ευθύνη της Επιτροπής Εμπει-
ρογνωμόνων του Ινστιτούτου Εκ-
παιδευτικής Πολιτικής στο πλαίσιο
υλοποίησης του Υποέργου «Εκ-
πόνηση Προγραμμάτων Σπουδών
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμι-
ας Εκπαίδευσης και Οδηγών για τον
Εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών
Προσεγγίσεων» της Πράξης «ΝΕΟ
ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) -
Νέο Πρόγραμμα Σπουδών».
Το παρόν υλικό συνοδεύει το
αντίστοιχο Πρόγραμμα Σπουδών
και τον Οδηγό Εκπαιδευτικού.**

ΣΥΝΤΑΞΗ ΦΑΚΕΛΟΥ
Θανάσης Νευροκοπλής
ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης,
Μέλος της Επιτροπής Εμπειρογνω-
μόνων

Παναγιώτης Αρ. Υφαντής
Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ, Μέλος
της Επιτροπής Εμπειρογνωμόνων

Λάσκαρης Ιατρόπουλος
ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Ζωή Τερλιμπάκου
Δρ Θεολογίας, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Διονυσία Χατζή
ΜΤη Θεολογίας, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

**ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΜΟΡΦΟΠΟΙΗΣΗ ΦΑΚΕΛΟΥ
Θανάσης Νευροκοπλής**

**ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Νικόλαος Μαστερόπουλος,
Σκηνές από την Αποκάλυψη
σε σμάλτο (λεπτομέρεια), 2001**

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

**Έντυπο προσωρινό υλικό στα
Θρησκευτικά Β' Γυμνασίου**

Τόμος 1ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΑΘΗΝΑ 2017

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πορεία μέσα από αντιθέσεις

Αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές,

Στα Θρησκευτικά της Β΄ Γυμνασίου θα γνωρίσετε θεολογικά και ηθικά ζητήματα που προκάλεσαν κρίσεις και αντιθέσεις σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο και σημάδεψαν το ιστορικό ταξίδι της Χριστιανικής Εκκλησίας από την περίοδο της Εικονομαχίας (8ος-9ος αι.) μέχρι και τον 19ο αιώνα, καθώς και τις επιπτώσεις τους στον ελληνικό και στον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Επιπλέον, θα προσεγγίσετε ανάλογες κρίσεις και αντιθέσεις στο εσωτερικό άλλων θρησκειών και τις συνέπειές τους.

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας έχει χαρακτήρα φακέλου και περιέχει επιλεγμένα αποσπάσματα από βιβλικές πηγές, κείμενα αναφοράς από την υμνολογία, τη θεολογία και την ορθόδοξη παράδοση, ενώ δε λείπουν αντίστοιχα κείμενα από άλλες χριστιανικές παραδόσεις, θρησκείες και πολιτισμούς. Πρόκειται για ένα βιβλίο, που προσφέρει τη δυνατότητα επιλογής από μια πλειάδα θεολογικών αναφορών και πολιτισμικών εκφράσεων, χωρίς να είναι υποχρεωτική η διδακτική χρήση και αξιοποίηση στο σύνολό τους. Επιπλέον, ευνοεί την πολυτροπική χρήση τους, μέσα από ενδεικτικές ιδέες για επεξεργασία, οι οποίες μπορούν και πρέπει να εμπλουτίζονται σύμφωνα με την κρίση του καθηγητή αλλά και τις δικές σας ανάγκες και τα δικά

σας ενδιαφέροντα. Όπου χρειάζεται, όπως παραδείγματος χάριν για την πληρέστερη αξιοποίηση του προτεινόμενου μουσικού ή υμνολογικού υλικού, το βιβλίο θα χρησιμοποιείται παράλληλα με την ψηφιακή πλατφόρμα του Ι.Ε.Π. (<http://iep.edu.gr/thriskeftika>). Ο συγκεκριμένος ιστότοπος θα σας προσφέρει τη δυνατότητα να τεκμηριώνετε το υλικό, καθώς και να ακούτε στην τάξη τα μουσικά κομμάτια. Ανάλογη υποστήριξη θα βρείτε στην ίδια πλατφόρμα και για το εικονογραφικό υλικό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο.

Το βιβλίο αυτό συντάχθηκε ως προσωρινό υλικό για τα Θρησκευτικά Β΄ Γυμνασίου, ώστε να δοκιμασθεί, να κριθεί και να εμπλουτιστεί στην πράξη μέσα από τις δικές σας

ιδέες, προτάσεις, αναπροσαρμογές ή προσθήκες, και σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς σας. Οι απαραίτητες αποσκευές για τη δική σας πορεία και την επιτυχημένη αντιμετώπιση των κρίσεων και των αντιθέσεων είναι η ανοιχτότητα, το ομαδικό πνεύμα και η αναζήτηση της ενότητας.

Καλό αρμένισμα!

Η ομάδα σύνταξης

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Μπορούν οι άνθρωποι να εικονίζουν τον Θεό;

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Με αφετηρία τη συνειδητοποίηση της δύναμης που έχει η εικόνα στην καθημερινότητα της ζωής μας, θα «ξαναδιαβάσουμε» τα δραματικά γεγονότα και τις θεολογικές αντιπαράθεσεις μεταξύ των χριστιανών στην περίοδο της Εικονομαχίας.

Έτσι, θα διαπιστώσουμε ότι η εικόνα στην Εκκλησία αναδεικνύεται σε ένα κρίσιμο πεδίο πρόσληψης και ταυτόχρονα αναφοράς του κόσμου και της ύλης, με έναν τέτοιο τρόπο που να εμπνέει, να καθαγιάζει και να σώζει. Στη συνέχεια, θα δοθεί η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε την εικονογραφία της Εκκλησίας στην ιστορική διαδρομή της, εξετάζοντας παράλληλα και τις απόψεις ή εκδοχές απεικόνισης του Θεού σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις.

Μέσα από αυτή τη διαδρομή, θα προσπαθούμε:

- να επιβεβαιώνουμε με παραδείγματα και να αποτιμούμε τον ρόλο και την επίδραση της εικόνας στη ζωή μας, ανιχνεύοντας παράλληλα διαστάσεις της ειδωλολατρίας στον σύγχρονο κόσμο
- να περιγράψουμε τα στάδια και την έκβαση της εικονομαχικής έριδας, αντιπαραβάλλοντας τις απόψεις των δύο πλευρών και αξιολογώντας τα επιχειρήματά τους
- να διακρίνουμε στις εικόνες την αποτύπωση της μαρτυρίας και της εσχατολογικής προσδοκίας της Εκκλησίας
- να αναγνωρίζουμε τις εικονιστικές επιλογές άλλων θρησκευτικών παραδόσεων, αποκρυπτογραφώντας τη θεολογική

αφετηρία και την αισθητική έκφρασή τους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Η δύναμη της εικόνας

- ✿ Η εικόνα ως γλώσσα
- ✿ Η δύναμη του μέσου: τηλεόραση, Η/Υ, εικονική πραγματικότητα κ.ά.
- ✿ Εικόνες ή είδωλα; Η ειδωλολατρία στη ζωή του σύγχρονου ανθρώπου

II. Η απεικόνιση του Θεού στον Χριστιανισμό

- ✿ Ο κίνδυνος των ειδώλων
- ✿ Οι πρώτες εικόνες της Εκκλησίας: η αχειροποίητη εικόνα του Χριστού και οι εικόνες της Παναγίας από τον ευαγγελιστή Λουκά. Πρωτοχριστιανικά εικονίδια και χαράξεις
- ✿ Εικονομαχία: Η σύγκρουση για

τις εικόνες. Εικονόφιλοι και εικονομάχοι

- ✿ Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος και Κυριακή της Ορθοδοξίας: η γιορτή της αναστήλωσης των εικόνων
- ✿ Η ακμή της βυζαντινής εικόνας μετά την Εικονομαχία
- ✿ Εικονίζοντας τον Θεό και τους αγίους. Ναός, ένα εικονογραφημένο ευαγγέλιο
- ✿ Η εξάπλωση στον χώρο και στον χρόνο (Θεοφάνης ο Έλληνας, Ανδρέας Ρουμπλιώφ, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

III. Η απεικόνιση του θείου σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις

- ✿ Ιουδαϊσμός: η ανεικονική δύναμη των συμβόλων
- ✿ Ισλάμ: από την απαγόρευση του εικονισμού στα αραβουργήματα

- ✦ Ανατολικές θρησκείες: οι πολλές όψεις του θείου
- ✦ Ινδοϊσμός: ανθρωπομορφισμός του θείου

Ι. Η δύναμη της εικόνας

Η εικόνα ως γλώσσα

«Οι εικόνες και τα γράμματα είναι, στην πραγματικότητα, συγγενείς εξ αίματος», υποστηρίζει ο Έρνστ Γκόμπριτς. Με αυτά τα δύο ο άνθρωπος εντυπώνει, αποτυπώνει και μοιράζεται με τους γύρω του τόσο τον εσωτερικό του κόσμο όσο και τον εξωτερικό κόσμο που τον περιβάλλει. Είναι γεγονός πως η εικόνα έχει τεράστια δύναμη και η εντύπωση που προκαλεί στον άνθρωπο είναι πολύ ισχυρή. Όπως είπε και ο Ξουν Ζι, κινέζος ζωγράφος του 4ου αιώνα π.Χ., «μια ει-

κόνα αξίζει χίλιες λέξεις!». Η λέξη «εικόνα», που προέρχεται από το ρήμα «ἕοικα» (μοιάζω), συνδέεται με κάθε μορφής ομοίωμα ή αναπαράσταση της πραγματικότητας. Για να γίνει μια εικόνα, ακολουθείται μια διαδρομή που ξεκινά από την εξωτερική πραγματικότητα, η οποία εισέρχεται μέσω του ματιού (ως οπτικό ερέθισμα) στο μυαλό του ανθρώπου· εκεί αναπλάθεται σε ιδέα, σύμφωνα με τον τρόπο που βλέπει, νιώθει, σκέφτεται ή φαντάζεται ο άνθρωπος. Στη συνέχεια, αυτή η ιδέα μεταφέρεται σε κάποιο υλικό με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει ορατή και από άλλους ανθρώπους. Επομένως, οι εικόνες δεν είναι πιστά αντίγραφα ή ομοιώματα της πραγματικότητας, γιατί παρεμβάλλεται ο άνθρωπος που την αναπλάθει και την αναπαριστά. Με

τις εικόνες ο άνθρωπος επινοεί μια σιωπηλή “γλώσσα” που “μιλά”, μεταφέροντας διαφορετικά κάθε φορά μηνύματα. Έτσι, με τις εικόνες μπορεί:

[α] να απεικονίζει τον κόσμο,

[β] να διασώζει και να μοιράζεται τη γνώση ή τη μνήμη (συλλογική ή προσωπική),

[γ] να επεμβαίνει ή να διαμαρτύρεται,

[δ] να διδάσκει ή να προβάλλει πρότυπα συμπεριφοράς, ηθικής ή ιδεολογίας,

[ε] να εκφράζει τα συναισθήματά του.

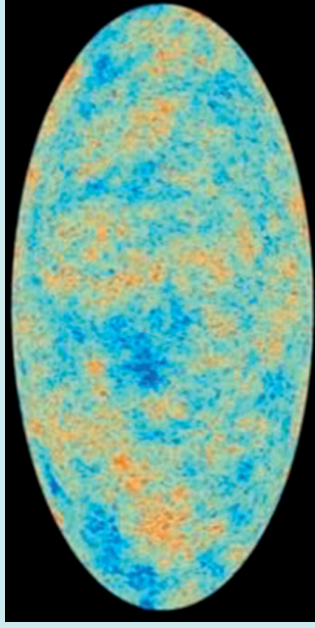

Η εικόνα και τα διάφορα μηνύματά της

Χριστιανική
τοπογραφία,
Κοσμά του
Ινδικοπλεύστου
(550 μ.Χ.)

[α]
κοσμοεξίδωλα

Χάρτης του
σύμπαντος.
Αποστολή
Planck

Ο νέος κόσμος

ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ
ΛΕΟΝΑΡΤΟ ΝΤΑ
ΒΙΝΤΣΙ
(1452-1519)

[β]
ανακαλύψεις

Η εικόνα και τα διάφορα μηνύματά της

Ο θριαμβικός
κίονας του
Μάρκου Αυρηλίου
(161-180 μ.Χ.)

[β]
ιστορική
μνήμη

Η επέμβαση
στο Ιράκ.
Ιστοσελίδα CNN

**Άγαλμα του
Αλέξανδρου
Σεβήρου**

φαγιούμ

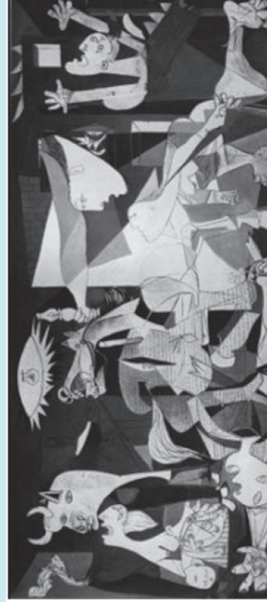

**[β]
προσωπική
μνήμη**

Η εικόνα και τα διάφορα μηνύματά της

**παιδί με μια
φωτογραφία**

**«Guernica»
(1937),
Pablo Picasso**

**[Υ]
διαμαρτυρία**

<p>[δ] κοινωνικά στερεότυπα & προπαγάνδα</p>		<p>Κυκλαδικό εί- δώλιο, Αμοργός (2.300 π.Χ.) & Venus of Dolni Vestonice, Τσεχία (28.000 π.Χ.)</p>
		<p>Αφίσα από προπα- γανδιστική ταινία των Ναζί «The Eternal Jew» (1940)</p>

Η εικόνα και τα διάφορα μηνύματά της

**Γλυπτό από
την Αίγυπτο
(1500 π.Χ.)**

**«Πάνω από
την πόλη»,
Μαρκ Σαγκάλ
(1914-18)**

**[ε]
έκφραση
συναισθη-
μάτων**

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Προσπαθήστε να εντοπίσετε στις παραπάνω εικόνες (σελ. 18-24 / 8-9) [i] με ποια συγκεκριμένη αφορμή κατασκευάστηκαν, [ii] για ποιον συγκεκριμένο σκοπό και [iii] με ποιον τρόπο (σχήματα, χρώματα και άλλες εικαστικές επιλογές) τον επιτυγχάνουν. Προσπαθήστε να ορίσετε το ιδιαίτερο περιεχόμενό τους, χρησιμοποιώντας τα μοτίβα των Έντεχνων Συλλογισμών (Artful Thinking) «Βάζοντας τίτλους» και «Χρώματα, Σχήματα, Γραμμές. Τι είναι, με τι μοιάζουν και τι κάνουν;».

Η δύναμη του μέσου: τηλεόραση, Η/Υ, εικονική πραγματικότητα, φωτογραφία, κινηματογράφος, κόμικς, γκράφιτι

Ο άνθρωπος σήμερα ζει στην εποχή των εικόνων. Αμέτρητες εικόνες κατακλύζουν την καθημερινότητά του, ενώ η τεχνολογία δε σταματά να εφευρίσκει καινούργια μέσα για τη διάδοσή τους. Ο Marshall McLuhan, διάσημος θεωρητικός της επικοινωνίας του 20ού αιώνα, ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τη θεωρία πως οι αλλαγές που προκαλούν τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας στην ανθρωπότητα είναι σημαντικότερες από την αξία των πληροφοριών που μεταφέρουν. Η Επανάσταση της Πληροφορίας που ζούμε σήμερα επιβεβαιώνει ότι «αυτό που καθο-

ρίζει και χαρακτηρίζει κάθε εποχή του πολιτισμού, είναι το μέσο με το οποίο καταγράφεται και διαδίδεται η πληροφορία». Ο McLuhan, πολύ πριν από τη δημιουργία του διαδικτύου (internet), προέβλεψε πως η συνένωση όλων των ηλεκτρονικών μέσων μετάδοσης πληροφοριών θα δημιουργούσε ένα «παγκόσμιο χωριό» (global village). Ο ίδιος έβλεπε δυο όψεις στη νέα εποχή: τη μια, επικίνδυνη και δαιμονική, και την άλλη, λαμπρή και πανανθρώπινη.

Το Μέσο είναι το Μήνυμα

Τα Μέσα μάς διαμορφώνουν ολοκληρωτικά. Οι προσωπικές, πολιτικές, οικονομικές, αισθητικές, ψυχολογικές, ηθικές και κοινωνικές επιρροές τους είναι τόσο καθοριστικές, που δεν αφήνουν κανένα κομμάτι μας χωρίς να το αγγίξουν, χωρίς να το επηρεάσουν, χωρίς να το αλλάξουν. Το Μέσο είναι το Μήνυμα.

Marshall McLuhan (1960)

Η εξουσία των Μ.Μ.Ε. και ο ανταρτοπόλεμος της ατομικής ευθύνης

Πριν από λίγα χρόνια ακόμη, όποιος ήθελε να πάρει την πολιτική εξουσία σε μία χώρα, δεν είχε παρά να αποκτήσει τον έλεγχο του

στρατού και της αστυνομίας. Σήμερα, μόνο στις υποανάπτυκτες χώρες οι φασίστες στρατηγοί, για να κάνουν πραξικόπημα, χρησιμοποιούν ακόμη τα τανκς. Σήμερα μια χώρα ανήκει σ' αυτόν που ελέγχει τα μέσα ενημέρωσης (τον τηλεγράφο, το τηλέφωνο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση). Μπροστά στην ανώνυμη θεότητα της τεχνολογικής επικοινωνίας, η απάντησή μας θα μπορούσε να είναι: «Γενηθήτω, όχι το Δικό σου, αλλά το δικό μας θέλημα». Μόνο υιοθετώντας μια υπεύθυνη και κριτική στάση –αντί για την παθητική αποδοχή– μπορούμε να αντισταθούμε στο απολυταρχικό φαινόμενο της επικοινωνίας, εγκαινιάζοντας έτσι έναν ιδιότυπο ανταρτοπόλεμο.

Ουμπέρτο Έκο,
Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή

Εικονική πραγματικότητα και εικονικό περιβάλλον

Ο πατέρας του όρου, Jaron Lanier, έδωσε τον εξής ορισμό το 1989 για την εικονική πραγματικότητα (Virtual Reality): «Είναι ένα αλληλεπιδραστικό, τρισδιάστατο περιβάλλον, φτιαγμένο από υπολογιστή, στο οποίο μπορεί κάποιος να εμβυθιστεί.» Τελευταία στην επιστημονική κοινότητα η χρήση του όρου «Εικονική Πραγματικότητα» εναλλάσσεται με τον όρο «Εικονικό Περιβάλλον» (Virtual Environment).

Εικονική Πραγματικότητα και δι- λήμματα

Προς το παρόν η “γλώσσα” της εικονικής πραγματικότητας βρίσκεται σε πολύ αρχικά στάδια, όπως ήταν η γλώσσα του κινηματογράφου την εποχή των αδελφών Λιμιέρ (Lumière) που επινοήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και χρειάστηκε μια γενιά για να αντιληφθούμε πλήρως τις αρχές της. Η εικονική πραγματικότητα αναμένεται να αποτελέσει

την επόμενη επανάσταση, όπως αυτή που έγινε με τους προσωπικούς υπολογιστές ή τα έξυπνα κινητά. Εντός πενταετίας μπορεί να μη χρησιμοποιούμε καν smartphones, αλλά γυαλιά. Το επόμενο “σύνορο” στην εικονική πραγματικότητα είναι η αλληλεπίδραση. Αναπτύσσεται ήδη μια τεχνολογία που θα επιτρέψει στα χέρια μας να λειτουργούν ως διεπαφή, μέσα από γάντια και δαχτυλίδια που θα καταγράφουν τις κινήσεις μας παράλληλα με τα γυαλιά εικονικής πραγματικότητας.

Υπάρχουν μια σειρά από ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση συσκευών εικονικής πραγματικότητας, όπως: η σωματική και ψυχολογική κόπωση, η απομόνωση ή ο εθισμός που ενδεχομένως να προκύψει. Υπάρχουν επίσης και άλλης τάξεως ζητήματα: μέχρι σήμερα η

εξελικτική μας στάση προέκυψε φυσικά. Τι θα γίνει όμως με τις νευροαισθητηριακές αλλαγές που μπορεί να συμβούν με την εξέλιξη της τεχνολογίας εικονικής πραγματικότητας; Ακόμα δεν ξέρουμε τι επιπτώσεις μπορεί να έχει η προβολή πίξελ πάνω στον αμφιβληστροειδή. Επίσης, ο εγκέφαλος μπορεί να “ξεγελιέται” από τις πληροφορίες που του δίνει το οπτικό νεύρο, όμως το τμήμα του που είναι υπεύθυνο για την αίσθηση του χώρου είναι πιθανόν να στέλνει διαφορετικές πληροφορίες και έτσι να δημιουργείται μια «εγκεφαλική ναυτία» από τα αντιφατικά μηνύματα. Οι επιστήμονες διερευνούν την ανάπτυξη τσιπ που θα εμφυτεύονται στο αυτί, για να δημιουργείται συγχρονισμός με το οπτικό ερέθισμα. Παίζουμε πολύ επικίνδυνα παιχνίδια, δεν πρέπει

**να τα προσεγγίζουμε με αφέλεια.
Αυτό, ωστόσο δε σημαίνει ότι δεν
πρέπει να το ψάξουμε. Το σίγουρο
είναι ότι τα επόμενα χρόνια η εικο-
νική πραγματικότητα θα μας μετα-
φέρει σε ένα συναρπαστικό ταξίδι,
με μια νέα γλώσσα που τώρα εφευ-
ρίσκεται.**

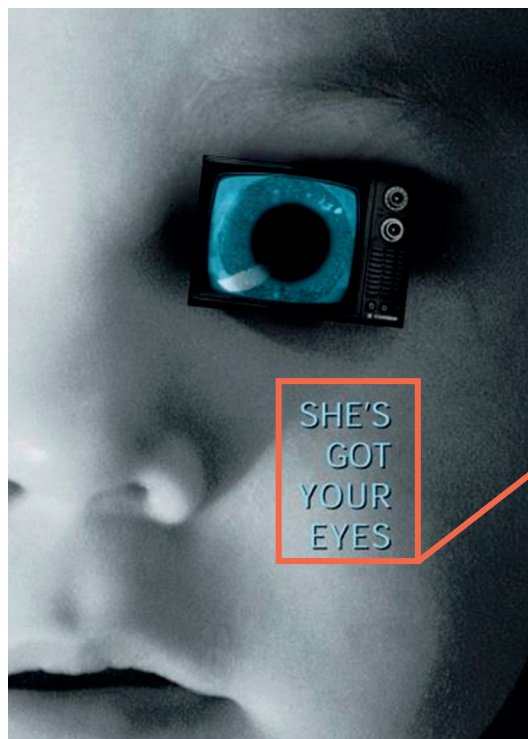
Μισέλ Ρειϊγιάκ

Το μάτι είναι το λυχνάρι του σώματος (Λκ 11, 34-35)

Το λυχνάρι του σώματος είναι τα
μάτια.

Αν, λοιπόν, τα μάτια σου είναι γερά,
όλο σου το σώμα θα είναι φωτεινό·
αν όμως είναι χαλασμένα,
τότε και όλο το σώμα σου θα είναι
σκοτεινό.

Πρόσεχε, λοιπόν,
μη μεταβληθεί το φως που έχεις σε
σκοτάδι.

**SHE'S
GOT
YOUR
EYES**

Εικόνες ή είδωλα; Η ειδωλολατρία στη ζωή του σύγ- χρονου ανθρώπου

Ιδιαίτερα οι νέοι αποκαλούν «είδωλο» ένα πρόσωπο που γίνεται αντικείμενο υπερβολικής αγάπης και λατρείας. Τα είδωλα δεν είναι σημερινή επινόηση και η ιστορία τους είναι πολύ παλιά. Επιβιώνουν μέχρι

**σήμερα, κρατώντας σταθερή την
απαίτηση για κυριαρχία πάνω στον
άνθρωπο.**

Σαν να μην έζησα ποτέ

**Σα να μην έζησα ποτέ,
σαν έμβρυο μέσα στη φιάλη
με τη ζωή μου στη μασχάλη,
θα τριγυρνάω στα στενά.**

**Σα να μην έζησα ποτέ,
Dunhill και Ronson και Cartier
δεν βρίσκω θέση να χωρέσω,
Mobil, Jaguar και Esso.**

Σα να μην έζησα ποτέ, σα ν'
αποκλείστηκα στη νύχτα,
φθαρμένα όνειρα για λύτρα θα
κουβαλάω στα στενά.

Στίχοι: Κώστας Τριπολίτης,
Μουσική: Μίκης Θεοδωράκης

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

✿ «Ποια είναι η σχέση μου με τον Η/Υ και το διαδίκτυο;» - TWPS [Σκέψου, Γράψε, Συζήτησε, Μοιράσου].

✿ «She's Got Your Eyes» - Artful thinking, Μοτίβο «Η αρχή και η μέση». Διαλέξτε μια από τις παρακάτω ερωτήσεις και γράψτε μια ιστορία:

✿ Αν το συγκεκριμένο έργο τέχνης είναι η αρχή μιας ιστορίας, τι μπορεί να ακολουθήσει;

✿ Αν το συγκεκριμένο έργο τέχνης είναι το μέσον μιας ιστορίας, τι θα μπορούσε να έχει συμβεί προηγουμένως; Τι θα ήταν επόμενο να συμβεί;

✿ Παντομίμα: «Ζώντας σε μια ει-

κονική πραγματικότητα».

✿ Αφού διαβάσετε το κείμενο «Εικονική Πραγματικότητα και διλήμματα», χωριστείτε σε μικρές ομάδες. Κάθε ομάδα συζητά το ερώτημα: «Πρέπει να εφαρμοστεί η τεχνολογία της εικονικής πραγματικότητας στην εκπαίδευση;». Στη συνέχεια, ο πίνακας χωρίζεται σε δύο στήλες «υπέρ» και «κατά» και σημειώνονται επιχειρήματα που προτείνουν οι ομάδες. Κάθε ομάδα συζητά και παρουσιάζει τα συμπεράσματά της σε μία σύντομη παράγραφο.

✿ Καταιγισμός ιδεών: «Τα είδωλα στη ζωή μας». Παρουσιάστε σχετικές σκηνές και συζητήστε τις στην τάξη.

✿ Επίλυση προβλήματος: «Πόσο

ειδωλολάτρες είμαστε;».

✿ Ακούστε το τραγούδι «Σαν να μην έζησα ποτέ». Χωριστείτε σε μικρές ομάδες. Εφαρμόζοντας τον «Ρόλο στον τοίχο», φτιάξτε σε χαρτί ένα ανθρώπινο σκίτσο με τίτλο «σύγχρονος ειδωλολάτρης». Κατόπιν συζητήστε μεταξύ σας τα εξωτερικά και τα εσωτερικά χαρακτηριστικά και γνωρίσματά του (το όνομά του, την όψη του, τον χαρακτήρα του, τα ενδιαφέροντά του, άλλα προσωπικά στοιχεία, επάγγελμα, συνήθειες, μυστικά κ.ά.) και σημειώστε τα κάτω από το σκίτσο. Στη συνέχεια, σημειώστε πάνω στο σκίτσο τι σκέφτεται ο «ήρωας» για τον εαυτό του και έξω από το σκίτσο τι σκέφτονται οι άλλοι για αυτόν. Παρουσιάστε το σκίτσο σας στην τάξη.

II. Η απεικόνιση του Θεού στον Χριστιανισμό

Η χριστιανική Εκκλησία, ακολουθώντας τη βιβλική παράδοση, αποκήρυξε τόσο την κατασκευή ειδώλων του Θεού όσο και τη λατρεία τους. Η αρνητική στάση απέναντι στα είδωλα δε σήμαινε απόρριψη της οπτικής επικοινωνίας ούτε, βέβαια, του Θεού. Αυτό που αρνήθηκε η Εκκλησία ήταν να παραστήσει και να λατρέψει έναν θεό «κατ' εικόνα καὶ ὁμοίωσιν» του ανθρώπου –πλασμένο από την ανθρώπινη σκέψη και φαντασία.

Μετά τις έντονες διενέξεις που κράτησαν έναν περίπου αιώνα αποφάσισε να αποδεχθεί και να καθιερώσει τη φυσική κι αυθόρμητη κίνηση των πιστών να εικονίζουν τον Θεό και τους αγίους του. Αυτή

η απόφαση βασίστηκε στη μακράι-
ωνη εμπειρία και την πίστη της σε
έναν Θεό προσωπικό· δηλαδή, έναν
Θεό ο οποίος εγκαινίασε και συνε-
χίζει να διατηρεί μέσα στον ιστορι-
κό χώρο και χρόνο μια πραγματι-
κή σχέση με την κοινότητα των πι-
στών, την Εκκλησία.

Η οριστική αποδοχή του εικονι-
σμού του Θεού από την Εκκλησία
με την απόφαση της Ζ΄ Οικουμενι-
κής Συνόδου, εκτός των άλλων, ση-
ματοδότησε και την αποδοχή τόσο
της εικόνας όσο και της ανθρωπί-
νης δημιουργικότητας. Έτσι, η καλ-
λιτεχνική δημιουργία, εκφράζοντας
αυτήν την εμπειρία της προσωπι-
κής σχέσης της Εκκλησίας με τον
Θεό και τους αγίους του, εκτός από
πολύχρωμη θεολογική μαρτυρία
έγινε και το σημείο αναφοράς ενός
πολιτισμού, του βυζαντινού, με επί-

**ΚΕΝΤΡΟ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.**

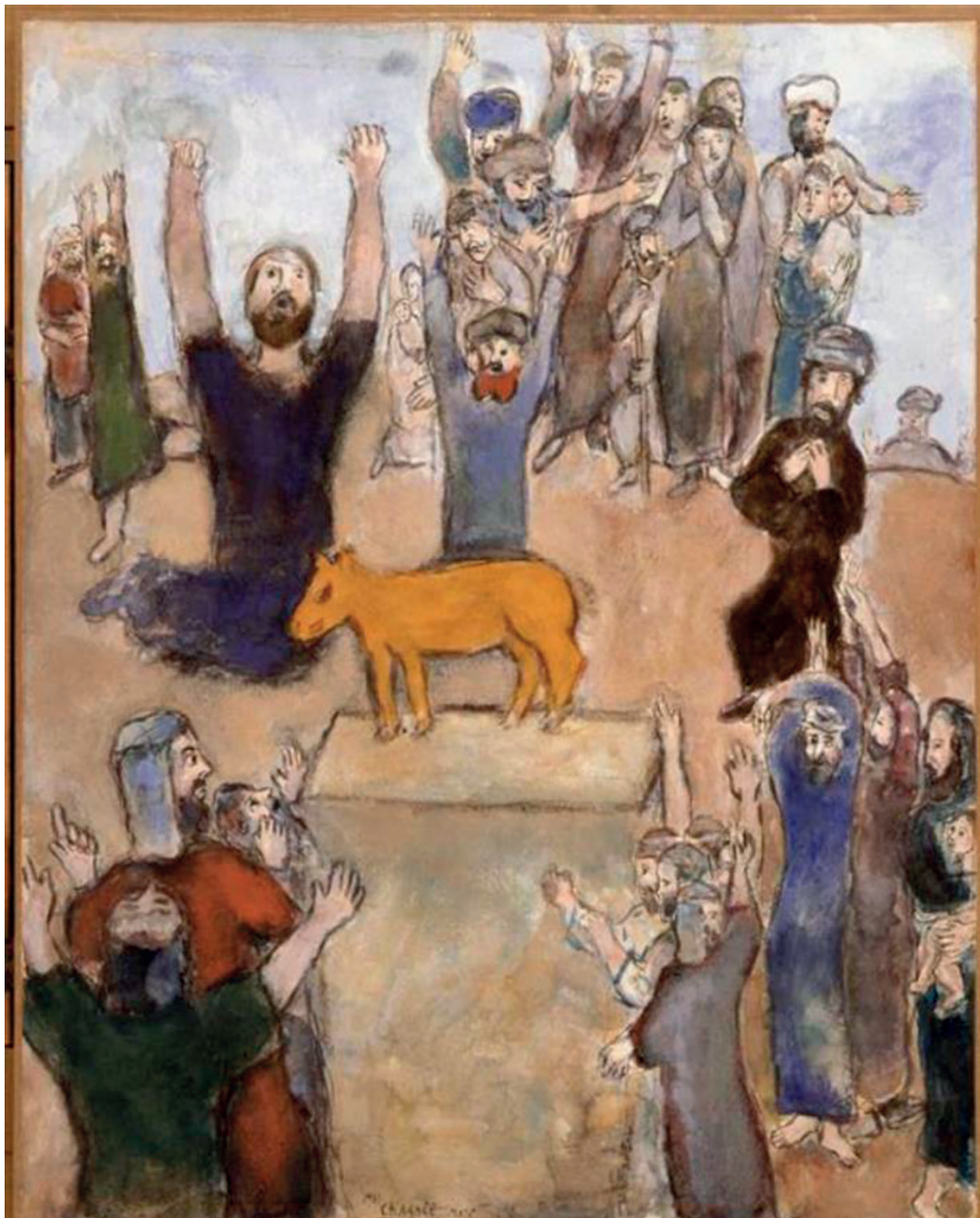
Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΩΝ

Σύμφωνα με τη βιβλική παράδοση, τα είδωλα δεν υπάρχουν πραγματικά, αλλά είναι προϊόντα φαντασίας, κατασκευασμένα από τον άνθρωπο. Όταν οι προφήτες στρέφουν την κριτική τους ενάντια στα είδωλα από ξύλο, πέτρα ή χρυσό, δεν καταγγέλλουν απλώς μια συμβολική έκφραση, αλλά μια διαστροφή: αντί

ο άνθρωπος να λατρεύει τον Δημιουργό του, λατρεύει το ίδιο του το δημιούργημα.

Το χρυσό μοσχάρι, Εξ 32, 1-24

46 / 14

Όταν οι Ισραηλίτες είδαν ότι ο Μωυσής αργούσε να κατεβεί από το βουνό, μαζεύτηκαν γύρω από τον Ααρών και του έλεγαν: «Σήκω, φτιάξε μας θεούς, που να προπορεύονται στο δρόμο μας, γιατί αυτός ο Μωυσής, ο άνθρωπος που μας έβγαλε από την Αίγυπτο, δεν ξέρουμε τι έγινε». Ο Ααρών τούς είπε: «Βγάλτε τα χρυσά σκουλαρίκια που έχουν στ' αυτιά τους οι γυναίκες σας, οι γιοι σας και οι κόρες σας και φέρτε τα σ' εμένα». Έβγαλαν τότε όλοι τα χρυσά τους σκουλαρίκια και τα έφεραν στον Ααρών. Εκείνος τα πήρε και τα έλιωσε, τα έχυσε σ' ένα καλούπι και έκανε απ' αυτά ένα άγαλμα μοσχαριού. Φώνηξε τότε ο λαός: «Αυτοί είναι οι θεοί σου, Ισραήλ, που σ' έβγαλαν από την Αίγυπτο!» Όταν τα είδε αυτά ο Ααρών, έφτιαξε ένα θυσιαστήριο

μπροστά στο είδωλο και έβγαλε διακήρυξη: «Αύριο θα γίνει γιορτή για τον Κύριο». Ξύπνησαν, λοιπόν, το πρωί και πρόσφεραν ολοκαυτώματα και θυσίες κοινωνίας· όλοι κάθισαν να φάνε και να πιούν, κι έπειτα σηκώθηκαν και διασκέδαζαν.

Τότε είπε ο Κύριος στο Μωυσή: «Πήγαινε, κατέβα, γιατί ο λαός που έβγαλες από την Αίγυπτο έπεσε σε μεγάλη αμαρτία. Έφυγαν γρήγορα από το δρόμο που τους έδειξα. Έφτιαξαν ένα χυτό μοσχάρι και το προσκύνησαν· θυσίασαν σ' αυτό και είπαν: Αυτοί είναι οι θεοί σου, Ισραήλ, που σ' έβγαλαν από την Αίγυπτο!» Ο Μωυσής γύρισε κι άρχισε να κατεβαίνει από το βουνό, κρατώντας στα χέρια του τις δύο πλάκες του νόμου, γραμμένες κι από τις δυο πλευρές τους. Οι πλάκες ήταν έργο του Θεού, καθώς και η γραφή,

που ήταν χαραγμένη σ' αυτές. Όταν πλησίασε στο στρατόπεδο, είδε ο Μωυσής το μοσχάρι και τους χορούς. Τότε φούντωσε ο θυμός του και πέταξε τις πλάκες από τα χέρια του και τις έσπασε στους πρόποδες του βουνού. Πήρε το μοσχάρι που είχαν φτιάξει οι Ισραηλίτες και το έκαψε στη φωτιά και το κατακομμάτιασε, ώσπου να γίνει σκόνη.

Πολυέλεος «Δούλοι Κύριον», Ψλ 135

**Τὰ εἴδωλα τῶν ἔθνῶν ἀργύριον
καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώ-
πων· στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλή-
σουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ
οὐκ ὄψονται, ὠτα ἔχουσι καὶ οὐκ
ἐνωτισθήσονται, οὐδὲ γάρ ἐστι
πνεῦμα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν.
Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦ-
ντες αὐτὰ καὶ πάντες οἱ πεποι-
θότες ἐπ' αὐτοῖς.**

Τα εἴδωλα των εθνικῶν ἀσήμι καὶ χρυσάφι, ἀνθρώπινα κατασκευά-
σματα. Στόμα ἔχουν, ἀλλὰ δὲν μι-
λοῦν· μάτια ἔχουν, μα δὲν βλέπουν.
Ἔχουν αὐτιά, μα δὲν ἀκοῦν κι οὔτε
ἔχουνε πνοή στο στόμα τους. Αὐτοί
που τα κατασκευάζουνε κι ὅσοι σε
κεῖνα ἐλπίζουν, ὅμοιοι μ' αὐτὰ να γί-
νουνε.

A Ιω 5, 21

Ξέρουμε πως ο Υιός του Θεού ήρθε και μας έδωσε την πνευματική δύναμη για να γνωρίσουμε τον αληθινό Θεό. Είμαστε ενωμένοι με τον αληθινό Θεό μέσω του Υιού του, του Ιησού Χριστού. Αυτός είναι ο αληθινός Θεός, αυτός είναι η αιώνια ζωή. Παιδιά μου, φυλαχτείτε από τους ψεύτικους θεούς. Αμήν.

Οι πρώτες εικόνες της Εκκλησίας. Πρωτοχριστιανικά εικονίδια και χαράξεις

Πρωτοχριστιανική Ζωγραφική

Τα πρώτα δείγματα χριστιανικής ζωγραφικής σώζονται στο Βαπτιστήριο της Δούρας-Ευρωπού, κοντά στον Ευφράτη, αλλά και στις

ρωμαϊκές κατακόμβες. Οι τοιχογραφίες του Βαπτιστηρίου ανήκουν σε μια καθαρά λαϊκή, ανατολίτικη καλλιτεχνική παράδοση και χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αιώνα. Όλες οι άλλες προέρχονται από υπόγειους τάφους. Τα ζωγραφικά θέματα στις κατακόμβες αντλούνταν από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (κυρίως θαύματα του Χριστού και σκηνές από τα πάθη Του) ή είναι συμβολικού περιεχομένου (ο καλός ποιμένας, δεόμενες μορφές, ψάρια, πουλιά κ.ά.). Το περιεχόμενό τους εκφράζει την απαντοχή των ανθρώπων για τη σωτηρία τους. Τα πιο παλιά δείγματα ζωγραφικής στις κατακόμβες δεν χρονολογούνται πριν από το 200 μ.Χ. Η τεχνοτροπία αυτών των τοιχογραφιών ακολουθεί τα ρωμαϊκά πρότυπα

της εποχής. Μερικές νωπογραφίες, όπως της κατακόμβης της Πρισκίλλας στη Ρώμη ή του υπόγειου των Αυρηλίων, μαρτυρούν υψηλή καλλιτεχνική ποιότητα.

Ναυσικά Πανσελήνου,
Βυζαντινή Ζωγραφική

Οι αχειροποίητες εικόνες

Στην Παράδοση της Εκκλησίας, «αχειροποίητες» ονομάζονται οι εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου, οι οποίες πιστεύεται πως δε ζωγραφίστηκαν από ανθρώπινο χέρι. Οι ιστορίες που τις συνοδεύουν, ανεξάρτητα από την ιστορική τους αξιοπιστία, φανερώνουν ότι η απεικόνιση του Χριστού αποτελούσε παράδοση που ανάγεται στα πρώιμα χρόνια του Χριστιανισμού. Κατά τον 8ο αιώνα, η αναφορά σε αυτές αποτέλεσε ένα από τα βασικότερα επιχειρήματα των Ορθόδοξων Πατέρων στον αγώνα τους κατά της Εικονομαχίας. Η πιο γνωστή αχειροποίητη εικόνα του Χριστού είναι το ιερό «Μανδήλιο».

Η αχειροποίητη εικόνα του Χριστού στον βασιλιά της Έδεσσας Άβγαρο

Ο βασιλιάς της Έδεσσας, Άβγαρος, ήταν λεπρός. Άκουσε για τα θαύματα του Χριστού και έστειλε προς Αυτόν τον αρχειοφύλακά του, Ανανία, με επιστολές στις οποίες παρακαλούσε τον Χριστό να πάει στην Έδεσσα να τον θεραπεύσει. Ο Ανανίας ήταν ζωγράφος, γι' αυτό ο

Άβγαρος τον επιφόρτισε να φτιάξει το πορτραίτο του Σωτήρα σε περίπτωση που ο Χριστός αρνιόταν να πάει. Ο Ανανίας βρήκε τον Χριστό περιστοιχισμένο από ένα μεγάλο πλήθος και δεν μπορούσε να τον πλησιάσει. Γι' αυτό ανέβηκε σ' ένα βράχο από όπου μπορούσε να τον βλέπει καλύτερα. Προσπάθησε να φτιάξει ένα πορτραίτο του Σωτήρα, αλλά δεν μπορούσε «εξ αιτίας της απερίγραπτης δόξας του προσώπου Του, το οποίο άλλαζε συνεχώς μορφή». Βλέποντας ο Χριστός ότι ο Ανανίας ήθελε να φτιάξει το πορτραίτο Του, ζήτησε νερό, νίφτηκε, σκούπισε το πρόσωπο Του σ' ένα κομμάτι λινό ύφασμα, και τα χαρακτηριστικά του έμειναν αποτυπωμένα σ' αυτό το λινό ύφασμα. Είναι γι' αυτό που η εικόνα αυτή είναι επίσης γνωστή με το όνομα «Μανδήλιον».

Μηναίο 16ης Αυγούστου

Οι πρώτες εικόνες της Παναγίας από τον ευαγγελιστή Λουκά

«Αχειροποίητες» ονομάζονται επίσης οι εικόνες της Θεοτόκου που θεωρείται πως ζωγραφίστηκαν πριν από την Κοίμησή της από τον ευαγγελιστή Λουκά. Η Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος που συγκλήθηκε το 431 στην Έφεσο, αναγνώρισε την

Παναγία ως «Θεοτόκο», επιβεβαιώνοντας ότι στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού ενώθηκαν οι δύο φύσεις, η θεία και η ανθρώπινη. Η Μαρία δε γέννησε έναν άνθρωπο, αλλά τον Υιό και Λόγο του Θεού, τον θεάνθρωπο Ιησού. Έκτοτε, η ευλάβεια προς τη μητέρα του Ιησού απέκτησε θεολογική βάση και η προσκύνηση των εικόνων της από τους πιστούς εντάχθηκε και διαδόθηκε στη λατρευτική ζωή.

Μεγαλυνάριο Μικρού Παρακλητικού Κανόνα

**Ἄλαλα τὰ χεῖλη τῶν ἀσεβῶν, τῶν
μὴ προσκυνούντων, τὴν εἰκόνα
σου τὴν σεπτὴν, τὴν ἱστορηθεῖ-
σαν, ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου, Λουκᾶ
ἱερωτάτου, τὴν Ὁδηγήτριαν.**

**Βουβά απομένουν, Θεοτόκε, τα χεί-
λη των ασεβῶν, ὅσων δεν προ-
σκυνοῦν τη σεπτὴ εικόνα σου, της
Ὁδηγήτριας, που ζωγράφισε ο ἱε-
ρός ἀπόστολος Λουκάς.**

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

✿ Χωριστείτε σε μικρές ομάδες (4-5 ατόμων) και προσπαθήστε να αποδώσετε με την τεχνική «ομαδικό γλυπτό» τα συναισθήματα ενός ειδωλολάτρη μπροστά στο άγαλμα του θεού Anubis. Συζητήστε στην τάξη όλα όσα παρουσίασαν οι ομάδες και προτείνετε περιπτώσεις που εμφανίζονται αντίστοιχα συναισθήματα στους ανθρώπους σήμερα.

✿ «Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι», Marc Chagall - Artful Thinking: «Βλέπω, σκέφτομαι, αναρωτιέμαι».

✿ Πολυέλεος «Δούλοι Κύριον», Ψαλμός 135, Artful thinking:

«ακούγοντας 2 x 5».

✿ Αναζητήστε εικονογραφικούς τύπους της Θεοτόκου ή θαυματουργές εικόνες της που τιμώνται στην περιοχή σας και παρουσιάστε τις στην τάξη.

Εικονομαχία: Η σύγκρουση για τις εικόνες. Εικονόφιλοι και εικονομάχοι

Τα πρώτα βήματα της εικονογραφίας μετά τους διωγμούς

Η Εκκλησία πέρασε πολύ διστακτικά στη εικονογραφία των προσώπων. Τη βοήθησαν σ' αυτό δυο διαφορετικές αφορμές: από τη μια η Εκκλησία -αφού έπαψε να διώκεται- θα είχε τη δυνατότητα να παραδώσει στους πιστούς το βίωμα των μαρτύρων, ώστε να μην ξεχαστεί

και, από την άλλη, ήθελε να αναπα-
ραστήσει τη Βίβλο ορατή στα μάτια
των πιστών. Η Βίβλος ζωγραφιζό-
ταν τώρα στους τοίχους των εκκλη-
σιών, αρχίζοντας από τη δημιουρ-
γία του κόσμου μέχρι την Ανάληψη
του Χριστού και την εικόνα Του ως
Παντοκράτορα. Αυτές οι ζωγραφι-
κές αναπαραστάσεις δεν είχαν σκο-
πό τη διακόσμηση της Εκκλησίας,
αλλά θεωρούνταν βοηθητικά μέσα
για την κατήχηση και τη θεωρία.

Νικόλαος Νησιώτης,
Περί Εικονογραφίας

Οι εκτροπές των εικονολατρών

Είναι αλήθεια ότι με την πάροδο
του χρόνου δεισιδαίμονες προλή-
ψεις συνδέθηκαν με την προσκύνη-
ση των εικόνων. Πιστοί των
λαϊκότερων κυρίως στρωμάτων

και μοναχοί αφελείς και απαίδευ-
τοι απέδιδαν ολοένα και μεγαλύτε-
ρη σημασία στην προστατευτική
δύναμη όχι πια του εικονιζόμενου
προσώπου, αλλά του ίδιου του
αντικειμένου, της φορητής εικόνας,
τελώντας παράλογες πράξεις που
θύμιζαν ειδωλολατρία. Έτσι, κατά
τη βάπτιση έφερναν την εικόνα στη
θέση του αναδόχου, έπαιρναν από
το χρώμα της ξύσμα, το οποίο ανα-
μίγνυαν στη θεία μετάληψη ή το με-
ταχειρίζονταν για θεραπευτικούς
σκοπούς.

Ιστορία του Ελληνικού
'Εθνους, τ. Θ'

Η πρώτη φάση της Εικονομαχίας (726-787) ξεκίνησε, όταν ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος απαγόρευσε την προσκύνηση των εικόνων. Στην απόφαση του Λέοντα αντέδρασε η πλειονότητα του βυζαντινού κλήρου και λαού,

ενώ την αντίθεσή της εκδήλωσε και η Εκκλησία της Ρώμης. Ο φανατισμός και τα πάθη κυριάρχησαν σε αυτήν τη φάση της Εικονομαχίας. Μετά τη σύνοδο της Ιέρειας (754), η οποία καταδίκασε τις εικόνες και την προσκύνησή τους, η άρνηση των εικόνων (εικονομαχία) επιβλήθηκε με κάθε μέσο σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, προκαλώντας πολλές ταραχές που γρήγορα εξελίχθηκαν σε βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα στον λαό και τον στρατό. Οι εικόνες αφαιρέθηκαν από τους ναούς ή καταστράφηκαν, τα άμφια και τα σκεύη με παραστάσεις κατασχέθηκαν και οι ηγέτες των εικονόφιλων διώχθηκαν. Πολλοί μοναχοί τυφλώθηκαν ή εξορίστηκαν, ενώ τα ιερά σκεύη των μοναστηριών, όπως και όλα όσα ανήκαν σε αυτά,

πουλήθηκαν και τα χρήματα συγκεντρώθηκαν στα αυτοκρατορικά ταμεία. Κατά τη σκοτεινή αυτή περίοδο, υπέρμαχος της Ορθοδοξίας αναδείχθηκε ο Σύρος μοναχός και ιερέας Ιωάννης Δαμασκηνός. Η Ειρήνη η Αθηναία που ανέλαβε την εξουσία ως επίτροπος του γιου της Κωνσταντίνου Στ', συγκάλεσε στη Νίκαια το 787 την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο και αναστήλωσε τις εικόνες, δίνοντας τέλος στην πρώτη φάση της Εικονομαχίας.

Τα επιχειρήματα των εικονομάχων

Ο Λέων Γ' ο Ίσαυρος εισηγείται την αποκαθήλωση των εικόνων

Οι εικόνες υποκαθιστούν τα είδωλα και, άρα, αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες. Όμως δεν

πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

Επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β'

Ο Λέων Γ΄ Ίσαυρος σκέπτεται...

Γιατί οι Χριστιανοί παθαίνουν ήττες από τους εθνικούς; Επειδή λατρεύονται οι εικόνες! Γι' αυτό σκοπεύω να τις καταστρέψω. Οι αυτοκράτορες που δέχτηκαν και λάτρεψαν τις εικόνες πέθαναν στην

εξορία ή στη μάχη. Αυτοί όμως που δεν τις λάτρεψαν πέθαναν στο κρεβάτι τους και τάφηκαν με τιμές στους αυτοκρατορικούς τάφους κοντά στον ναό των Αγίων Αποστόλων. Εγώ επιθυμώ να μιμηθώ τη δεύτερη κατηγορία και θα τις καταστρέψω, για να μακροημερεύσω κι εγώ κι ο γιος μου, και η δυναστεία μας να βασιλεύσει ως την τέταρτη και πέμπτη γενιά.

Scriptor incertus
de Leone Bardae filio

Το διάταγμα της εικονομαχικής συνόδου της Ιέρειας (754)

Ομόφωνα ορίζουμε ότι οι παντός είδους εικόνες που έχουν κατασκευαστεί από κάθε είδους υλικό και

**έχουν ζωγραφιστεί από τον κακότε-
χνο χρωστήρα των εικονογράφων,
θα είναι στο εξής απόβλητες από
τις χριστιανικές εκκλησίες και απο-
κρουστικές για τους Χριστιανούς.
Κανένας πια να μην έχει το δικαίω-
μα να ασκεί το ανόσιο και ασεβές
αυτό επάγγελμα. Όποιος τολμά από
τώρα και στο εξής να κατασκευά-
ζει ή να προσκυνά ή να τοποθετεί
σε εκκλησία ή ιδιωτική κατοικία ή
να κρύβει στο σπίτι του εικόνες, αν
είναι επίσκοπος ή διάκονος θα κα-
θαιρείται, αν είναι μοναχός ή λαϊκός
θα αναθεματίζεται και θα είναι υπό-
λογος απέναντι στους αυτοκρατορι-
κούς νόμους, με την κατηγορία ότι
στρέφεται ενάντια στις διαταγές του
Θεού και είναι εχθρός των πατροπα-
ράδοτων δογμάτων.**

Τα επιχειρήματα των εικονόφιλων

Γιατί ο εικονισμός του Θεού δεν είναι ασέβεια και ειδωλολατρία

Εάν κατασκευάζαμε την εικόνα του αόρατου Θεού, πράγματι θα αμαρτάναμε γιατί είναι αδύνατο να εικονιστεί το ασώματο, το ασχημάτιστο, το αόρατο, το απερίγραπτο. Εάν κατασκευάζαμε εικόνες ανθρώπων και τις θεωρούσαμε θεούς και τις λατρεύαμε ως θεούς, πράγματι θα ασεβούσαμε. Αλλά δεν κάνουμε τίποτα από αυτά. Εφόσον, όμως, ο Θεός από απερίγραπτη αγαθότητα σαρκώθηκε και εμφανίστηκε στη γη με σάρκα και συναναστράφηκε με τους ανθρώπους και πήρε φύση, όγκο, σχήμα και χρώμα ανθρώπινο, όταν εμείς τον εικονίζουμε, δεν σφάλλουμε γιατί λαχταρούμε να

βλέπουμε τη μορφή Του. Όπως λέει ο θείος απόστολος, «προς το παρόν βλέπουμε τον Θεό θαμπά κι αινιγματικά σαν μέσα από καθρέφτη». Η εικόνα είναι αυτός ο καθρέφτης και το αίνιγμα που μπορούν να αντικρίσουν τα μάτια του σώματός μας.

Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας

Ο σεβασμός στον δημιουργό της ύλης

Στα παλιά τα χρόνια ο Θεός, ο ασώματος και απερίγραπτος, δεν απεικονιζόταν καθόλου. Τώρα όμως που ο Θεός εμφανίστηκε με σάρκα και έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, ζωγραφίζω την εικόνα Του, όπως την είδα στο πρόσωπο του Ιησού. Δε λατρεύω την

ύλη, αλλά τον δημιουργό της ύλης. Αυτόν που για χάρη μου έγινε ύλη και καταδέχτηκε να κατοικήσει στην ύλη και μέσω αυτής κατεργάστηκε τη σωτηρία μου. Δεν θα πάψω να σέβομαι την ύλη, την αγιασμένη με τη σάρκωση του Κυρίου, που έγινε αιτία της σωτηρίας μου.

Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας

Ο σεβασμός στην ύλη

Σέβομαι, λοιπόν, την ύλη και τη θεωρώ σαν κάτι ιερό την προσκυνώ, επειδή μέσω αυτής συντελέστηκε η σωτηρία μου· τη σέβομαι όχι ως Θεό, αλλά ως κτίσμα γεμάτο θεία ενέργεια και χάρη. Πράγματι, δεν είναι ύλη το ξύλο του σταυρού, το τόσο χαριτωμένο και μακαριστό;

**Δεν είναι ύλη το σεπτό και άγιο
όρος, ο τόπος του Γολγοθά; Δεν εί-
ναι ύλη ο άγιος τάφος, αυτή η πέ-
τρα που δώρισε τη ζωή κι είναι η
πηγή της ανάστασης μας; Δεν είναι
ύλη η μελάνη και τα δέρματα των
Ευαγγελίων; Δεν είναι ύλη η ζωο-
γόνος τράπεζα που μας χορηγεί
τον άρτο της ζωής; Δεν είναι ύλη
το χρυσάφι και το ασήμι, από τα
οποία κατασκευάζονται οι σταυροί
και οι άγιες εικόνες και τα ποτήρια;
Δεν είναι ύλη, πάνω από όλα, το
σώμα και το αίμα του Κυρίου μου;
Επομένως, ή πρέπει να παύσεις
να σέβεσαι και να προσκυνάς όλα
αυτά ή να παραδεχτείς την εκκλη-
σιαστική παράδοση και την προ-
σκύνηση των εικόνων του Θεού και
των φίλων του.**

**Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους
διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας**

Οι εικόνες είναι τα βιβλία των αγραμμάτων

**Τι περισσότερο χρειαζόμαστε ως
φωτεινό παράδειγμα, ώστε να απο-
δειχθεί ότι οι εικόνες αποτελούν
βιβλία για τους αγράμματους και
ότι δεν παύουν, αν και δεν έχουν
φωνή, να κηρύττουν την τιμή των
αγίων και έτσι να μας διδάσκουν
αλλά και να αγιάζουν την όρασή
μας; Δεν έχω χρήματα για βιβλία
ή δεν έχω χρόνο για ανάγνωση;
Μπαίνω στην Εκκλησία, το κοινό
για όλους μας ιατρείο, και εκεί η
εικόνα σαν λουλούδι ή σαν πολύ-
χρωμο λιβάδι ελκύει τα μάτια μου
κι έτσι, χωρίς να το καταλάβω, με
οδηγεί στην αγιότητα.**

**Ιωάννη Δαμασκηνού, Προς τους
διαβάλλοντας τας ιεράς εικόνας**

Ζ' Οικουμενική Σύνοδος

Απόσπασμα από το Συνοδικό της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου

Πιστεύουμε, όπως είδαν στα οράματά τους οι προφήτες, όπως δίδασξαν οι απόστολοι, όπως παρέλαβε την πίστη η Εκκλησία και οι διδάσκαλοί της τη διατύπωσαν, όπως συμφώνησαν οι Εκκλησίες της οικουμένης, όπως έλαμψε η θεία χάρη, όπως η σοφία με παρρησία ομολόγησε και ο Χριστός βράβευσε. Έτσι σκεφτόμαστε, μιλάμε και κηρύσσουμε τον Χριστό, τον αληθινό Θεό μας, και τα έργα των αγίων του, τιμώντας τους με λόγια, με γραφές, με σκέψεις, με πνευματικές θυσίες, με ναούς και εικονίσματα. Σεβόμαστε και προσκυνούμε τον Χριστό, επειδή είναι Θεός και

**Δεσπότης· τιμούμε τους αγίους,
επειδή είναι πραγματικοί υπηρέτες
του κοινού μας Δεσπότη, απονέμο-
ντάς τους σχετική προσκύνηση και
όχι λατρεία.**

**Η υπέρβαση των δύο αντικρουό-
μενων τάσεων από την Ζ΄ Οικου-
μενική Σύνοδο**

Στην πραγματικότητα η εικονομαχία μοιάζει να εξηγείται από εβραϊκές και μουσουλμανικές επιδράσεις που υπερεκτιμούσαν το απρόσιτο και ανείπωτο του Θεού σε βάρος της Ενσάρκωσης. Η εικονομαχία ήταν επίσης μια αντίδραση ενάντια στη μερικές φορές ειδωλολατρική λατρεία των εικόνων και στη μόλυνση της λατρείας αυτής από την ιδέα της μαγείας: φτάναμε έτσι στο να συγχέεται η εικόνα με την ευχαριστία και ορισμένοι ιερείς αναμίγνυαν τα θεία δώρα με τμήματα από εικόνες. Η Ορθοδοξία υπερπήδησε αυτές τις δυο αντικρουόμενες τάσεις, επιβεβαιώνοντας τη χριστολογική βάση της εικόνας. Έδειξε ότι η εικόνα είναι κατεξοχήν ο ίδιος ο Χριστός.

Olivier Clement,
Η Θεολογία της Εικόνας

Κυριακή της Ορθοδοξίας: Η γιορτή της αναστήλωσης των εικόνων

Η Εικονομαχία θα λήξει οριστικά με τον θάνατο του τελευταίου εικονομάχου αυτοκράτορα Θεόφιλου και την ανάληψη της εξουσίας από την εικονόφιλη Θεοδώρα ως επίτροπος του γιού της Μιχαήλ Γ΄. Το 843 όσοι είχαν φυλακιστεί απελευθερώθηκαν και οι εξόριστοι ανακλήθηκαν από την εξορία. Ο εικονόφιλος Μεθόδιος εκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και αμέσως συγκάλεσε σύνοδο, η οποία επικύρωσε τις αποφάσεις της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και αναστήλωσε θριαμβευτικά τις ιερές εικόνες. Ο τελικός θρίαμβος της Ορθοδοξίας εναντίον της εικονομαχίας καθιερώθηκε να γιορτάζεται την πρώτη Κυριακή της Μεγάλης Τεσ-

σαρακοστής, η οποία ονομάστηκε Κυριακή της Ορθοδοξίας. Την ημέρα εκείνη διαβάζεται απόσπασμα από την απόφαση της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου («Συνοδικό») και γίνεται λιτάνευση των εικόνων στο ναό.

Η σχέση της εικόνας με το πρωτό- τυπο

**Πρὸς τὸ πρωτότυπον φέρει, φησὶ
Βασίλειος, τιμὴ ἢ τῆς εἰκόνοσ· διὰ
τοῦτο**

**ἐν σχέσει, τιμῶντες τὰς Εἰκόνας, Σω-
τῆρος Χριστοῦ, τῶν Ἁγίων ἀπάντων
τε, ἵνα αὐτῶν δεδραγμένοι, μήποτε
νῦν, δυσσεβεία ὑπαχθείημεν.**

Ωδὴ ζ' του κανόνα της
Κυριακῆς της Ορθοδοξίας

Απολυτίκιο της Κυριακῆς της Ορ- θοδοξίας

**Τὴν ἄχραντον Εἰκόνα σου προσκυ-
νοῦμεν Ἀγαθέ, αἰτούμενοι συγ-
χώρησιν τῶν παισμάτων ἡμῶν,
Χριστέ ὁ Θεός· βουλήσει γὰρ ηὐ-
δόκησας σαρκὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ
Σταυρῷ, ἵνα ρύσῃ οὓς ἔπλασας ἐκ**

Καθώς διδάσκει ο Μέγας Βασίλειος, η τιμή των πιστών προς την εικόνα απευθύνεται στο πρωτότυπο (που αυτή εικονίζει). Γι' αυτό τιμούμε και προσκυνούμε τις εικόνες που μας φέρνουν πιο κοντά στον Σωτήρα Χριστό και σε όλους τους αγίους, ώστε –μένοντας δεμένοι με αυτούς– να μην παρασυρθούμε ποτέ ξανά στην ασέβεια.

Την άσπιλη εικόνα σου προσκυνούμε, αγαθέ Χριστέ και Θεέ μας, ζητώντας να μας συγχωρήσεις για τα λάθη μας. Με τη θέλησή σου καταδέχτηκες να ανεβείς στο Σταυρό, για να λυτρώσεις τα πλάσματά

**τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ· ὅθεν
εὐχαρίστως βοῶμέν σοι· Χαρᾶς
ἐπλήρωσας τὰ πάντα, ὁ Σωτὴρ
ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σῶ-
σαι τὸν Κόσμον.**

**Κοντάκιον της Κυριακῆς της Ορθο-
δοξίας**

**Ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος τοῦ Πα-
τρός, ἐκ σοῦ Θεοτόκε περιεγράφη
σαρκούμενος, καὶ τὴν ῥυπωθεῖσαν
εἰκόνα εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναμορφώ-
σας, τῷ θεῷ κάλλει συγκατέμιξεν.
Ἄλλ' ὁμολογοῦντες τὴν σωτηρίαν,
ἔργῳ καὶ λόγῳ ταύτην ἀνιστοροῦ-
μεν.**

σου από τη δουλεία στον εχθρό· γι' αυτό ευχαρίστως σου ψάλλουμε: γέμισες τα πάντα με χαρά εσύ που είσαι ο Σωτήρας μας, αφού γι' αυτό ήρθες, για να σώσεις τον κόσμο.

Ο απερίγραπτος Υιός και Λόγος του Θεού Πατέρα, χάρη σε σένα Θεοτόκε πήρε σάρκα και μορφή που περιγράφεται. Και, αφού καθάρισε τη σπιλωμένη εικόνα του ανθρώπου και την επανέφερε στην αρχική της ομορφιά, την ένωσε με το θεικό του κάλλος. Γι' αυτό κι εμείς, ομολογώντας τη σωτηρία μας, με έργα και λόγια την περιγράφουμε.

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- ✿ Διαβάστε τα κείμενα με τα επιχειρήματα των εικονομάχων και των εικονόφιλων και οργανώστε αγώνα αντιγνωμίας με θέμα: «Πρέπει να υπάρχουν εικόνες του Θεού;»
- ✿ Συλλογικός ρόλος (σκηνή στην αγορά): χριστιανοί μαθαίνουν την αυτοκρατορική απόφαση για την απομάκρυνση των εικόνων.
- ✿ Καρέκλα αφήγησης: ένας εικονόφιλος αφηγείται τις περιπέτειές του. Εναλλακτικά, γράψτε μια ιστορική αφήγηση ή δημιουργήστε ένα εικονογραφήγημα (κόμικ) με σενάριο τη φυγάδευση μιας εικόνας στα χρόνια της Ει-

κονομαχίας.

 Διαβάζοντας το Κοντάκιον της Κυριακής της Ορθοδοξίας, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η Παναγία είναι η πρώτη αγιογράφος; Κι αν ναι, ποια είναι η εικόνα που πρώτη αυτή ζωγράφισε;

 Διαβάστε τη ζ΄ Ωδή του κανόνα της Κυριακής της Ορθοδοξίας και απαντήστε στα εξής ερωτήματα: τι ή ποιον ακριβώς προσκυνούμε στις εικόνες; Ποιος ή ποιοι είναι το «πρωτότυπον»;

 Διαβάστε τον Οίκο της Ακολουθίας των Αγίων Πατέρων της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου και εξηγήστε σε τι ωφελούνται οι χριστιανοί με τη χρήση των εικόνων στην Εκκλησία.

Η ακμή της βυζαντινής εικόνας μετά την Εικονομαχία

Ο θρίαμβος της Ορθοδοξίας επί της εικονομαχίας θεμελίωσε νέες προοπτικές για τη ζωγραφική. Η αγιογραφία συνδέθηκε τόσο με τη θεολογία όσο και με τις λειτουργικές ανάγκες.

Εικονίζοντας τον Θεό και τους αγίους. Η θεολογία των χρωμάτων

Απολυτίκιο και εικόνα των Αγίων Πάντων

Τῶν ἁγίων Πάντων οἶκος ὁ πάνσεπτος, οὐρανὸς ὡς τις ἄλλος ἀστράπτει αἴθριος, ἐν μέσῳ ἔχων τὸν Χριστὸν ὡς περ ἥλιον λαμπρόν, τὴν παρθένον Μαριάμ σελήνην ὡς πλησιφαῆ, καὶ κύκλῳ καθάπερ ἄστρα χορούς τε πάντων ἁγίων, αἰὲν πρεσβεύοντας σωθῆναι ἡμᾶς.

Οι άγιοι Πάντες κατοικούν σε ένα σεβάσμιο σπίτι που μοιάζει με γαλανό κι αστραφτερό ουρανό· στη μέση έχει τον Χριστό σαν ήλιο λαμπερό, την παρθένο Μαρία να φέγγει σαν ολόγιομη σελήνη και γύρω σαν αστέρια τις χορείες όλων των αγίων να παρακαλούν αδιάκοπα για τη σωτηρία μας.

Ναός, ένα εικονογραφημένο ευαγγέλιο (εικονογραφικοί κύκλοι)

Οι εικόνες ενός ναού, ανάλογα με το θέμα και τη σημασία τους, εντάσσονται στους λεγόμενους εικονογραφικούς κύκλους. Αυτοί είναι οι εξής:

I. Ο δογματικός κύκλος που μας διδάσκει αλήθειες της χριστιανικής πίστης και περιλαμβάνει παραστάσεις που βρίσκονται:

- ✿ Στον νάρθηκα, μέσω του οποίου μπαίνουμε στον κυρίως ναό, όπου μας υποδέχεται ο Χριστός, κρατώντας το Ευαγγέλιο ανοιχτό και μας ευλογεί.
- ✿ Στον τρούλο όπου κυριαρχεί ο Χριστός Παντοκράτορας, τον οποίο περιβάλλουν Προφήτες και Άγγελοι. Οι τέσσερις Ευαγγ-

γελιστές εμφανίζονται στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα που στηρίζουν τον θόλο.

- ✿ Στην κόγχη του Ιερού, που ενώνει την οροφή (ουρανός) με το δάπεδο (γη), εικονίζεται η Θεοτόκος. Λέγεται «Πλατυτέρα των ουρανών», γιατί αυτή κυοφόρησε τον άπειρο Θεό που και ο ουρανός ακόμα δεν μπορεί να χωρέσει.

II. Ο λειτουργικός κύκλος, στον οποίο εντάσσονται παραστάσεις του Ιερού Βήματος, όπως:

- ✿ Η Κοινωνία των Αποστόλων, κάτω από την «Πλατυτέρα», και πιο κάτω Ιεράρχες και Διάκονοι.
- ✿ Ο «Χριστός Πάσχων» με τα σύμβολα του Πάθους (Σταυρό και Λόγχη).

✦ Άγγελοι, προφήτες, σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη και από τις εμφανίσεις του Χριστού μετά την Ανάσταση.

III. Ο ιστορικός ή εορταστικός κύκλος, ο οποίος ιστορείται στις καμάρες ή στους πλάγιους τοίχους του ναού και περιλαμβάνει παραστάσεις όπως:

✦ το Δωδεκάορτο (σκηνές από τη Γέννηση μέχρι την Ανάληψη του Χριστού) και

✦ εικόνες αγίων της Εκκλησίας.

Η εικονογραφία ως τέχνη λειτουργική

Ἡ πάντιμος τέχνη τῆς Εἰκονογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἶναι μία ἱερὰ τέχνη καὶ λειτουργική, ὅπως εἶναι ὅλοι

αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τέχναι, ὅπου ἔχουν σκοπὸν πνευματικόν. Ἡ λειτουργικὴ εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Εἰς τὴν λειτουργικὴν εἰκόνα τὰ ἅγια πρόσωπα εἰκονίζονται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Τὸ κάλλος εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωγραφικὴν εἶναι κάλλος πνευματικόν, καὶ οὐχὶ σαρκικόν. Ἡ τέχνη αὕτη εἶναι νηστευτικὴ καὶ λιτὴ, ἐκφράζουσα τῇ πτωχείᾳ τὰ πλούσια, καὶ ὅπως εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη συνοπτικὰ καὶ συντομολόγα, οὕτω καὶ ἡ Ὁρθόδοξος ἀγιογραφία εἶναι ἀπλὴ χωρὶς περιττὰ στολίδια καὶ ματαίας ἐπιδείξεις. Οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἀγιογράφοι ἐνήστευαν, δουλεύοντας, καὶ ὁπόταν ἄρχιζαν μίαν εἰκόνα, ἄλλαζαν τὰ ἐσώρουχά των, διὰ νὰ εἶναι καθαροὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, καὶ ἐργαζόμενοι ἔψαλλαν, διὰ νὰ γίνεται

**τὸ ἔργον τῶν μὲ κατάνυξιν καὶ διὰ
νὰ μὴν μετεωρίζεται ὁ νοῦς τῶν
εἰς τὰ ἐγκόσμια.**

**Φώτης Κόντογλου, Ἐκφρασις τῆς
ορθοδόξου εἰκονογραφίας**

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

 **Μελετήστε τὴν εἰκόνα τῶν
Αγίων Πάντων καὶ εντοπίστε τὶς
συνδέσεις ἀνάμεσα στο ἀπολυτί-
κιον καὶ τὴν εἰκόνα.**

 **Περιηγηθεῖτε στο Εἰκονικὸ
μουσεῖο τοῦ Ἱεροῦ Κοινοβίου
τοῦ Ευαγγελισμοῦ στὴν Ορμύλια
Χαλκιδικῆς.**

Η εξάπλωση στον χώρο και στον χρόνο

(Θεοφάνης ο Έλληνας, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

Παρότι η εικόνα έχει, όπως είδαμε, πολύ σημαντικό ρόλο στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας, οι αγιογράφοι είναι συνήθως άγνωστοι, καθώς δεν υπογράφουν τα έργα τους. Με σεμνότητα και ταπείνωση χρησιμοποιούν το ταλέντο και την ομορφιά της τέχνης τους για να δοξολογήσουν το μεγαλείο του αληθινού Θεού. Με το έργο τους συνέβαλαν στη δημιουργία ενός πολιτισμού, που η ακτινοβολία του αναγνωρίζεται μέχρι τις μέρες μας ως μέρος της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η συνάντηση της σάρκας με το πνεύμα

Το μεγάλο οικοδόμημα της Ορθοδοξίας δεν αποτελείται μόνο από δόγματα και μοναστικούς κανονισμούς. Το 'χτισαν ποιητάδες, μουσικοί, ζωγράφοι, κεντηστές, χρυσοί και καλαϊτζήδες, χτίστες και αρχιτέκτονες. Όλοι αυτοί με τον τρόπο τους εκφράσανε το συνδυασμό του πνεύματος με τη σάρκα, τη θεϊκή ισορροπία ανάμεσα στα δύο, που αποτελεί την ουσία του ορθόδοξου χριστιανισμού. Όλοι αυτοί ήταν μνημένοι σ' αυτή την ισορροπία.

Γιάννης Τσαρούχης,
Ως στρουθίον μονάζον επί δώματος

α. Θεοφάνης ο Έλληνας (1340 - 1410). Ο Γκρέκο της Ανατολικής Ευρώπης

Ο τολμηρός Θεοφάνης

Κάποτε που ζούσα στη Μόσχα, υπήρχε εκεί ένας άντρας ζωντανός, δοξασμένος σοφός και ώριμος φιλόσοφος, που είχε εκπληκτική ευστροφία πνεύματος, ο Θεοφάνης ο Έλληνας, ο οποίος διακόσμησε τα βιβλία σε τολμηρό εικονογραφικό ύφος, καθώς και πολλές, περισσότερες από σαράντα πέτρινες εκκλησίες με το ίδιο του το χέρι, και ήταν ο καλύτερος ζωγράφος ανάμεσα στους εικονογράφους. Όλα αυτά τα ζωγράφιζε χωρίς να κοιτάζει μοντέλα. Όσο και να πρόσεξα τέτοιο πράγμα δεν είδα. Τέτοιες ζωγραφιές οι δικοί μας εικονογράφοι

ποτέ τους δεν έκαμαν. Και το γεγονός αυτό προκάλεσε απορίες και μας γεμίζει ακόμη σήμερα με εμπνεύσεις. Ζωγράφιζε ανήσυχα, κουνώντας χέρια, πόδια, βαδίζοντας, συνομιλώντας και με το νου του έπιανε εκείνα τα μακρινά, νιώθοντας την καλοσύνη, που τα ευαίσθητα και έξυπνα μάτια του έβλεπαν. Καταπληκτικός άντρας, που υμνούσε τη μεγάλη αγάπη προς τους αδύνατους, καθώς και τους ταπεινωμένους. Αν κάποιος άρχιζε να κουβεντιάζει μαζί του, δεν μπορούσε να μη θαυμάσει το νου του και τις παραβολές του, την πολύ σοφή συγκρότηση της σκέψης του.

Επιστολή του Ρώσου
μοναχού Επιφάνιου
περί τα τέλη του 14ου αιώνα

β. Αντρέι Ρουμπλιώφ (1360 - 1428). Ο άγιος της ρωσικής εικονογραφίας

Ο γαλήνιος Αντρέι Ρουμπλιώφ

Το σχέδιο του Ρουμπλιώφ, που διακρίνεται για τη λεπτότητα και την ευγένειά του, ευθύνεται και για την ανάλαφρη κατασκευή των συνθέσεων και ιδιαίτερα για την έκφραση των ματιών. Τα μάτια στις εικόνες του Ρουμπλιώφ είναι ιδιαίτερα ανοιχτά, με ολοστρόγγυλες τις μεγάλες κόρες να κοιτάζουν μ' ένα βλέμμα αθώας παιδικότητας και βαθιάς στοχαστικότητας μαζί. Ιδιαίτερα στους ασκητές, αυτή η απλότητα και αθωότητα του βλέμματος συνοδεύεται με έκφραση μεγάλης εσωτερικής δύναμης· είναι σαν γέροντες που ξανάγιναν παιδιά. Τα μάτια των εικόνων του Ρουμπλιώφ δεν έχουν

ούτε τη βυζαντινή αυστηρότητα
ούτε τη νευρικότητα του Θεοφάνη,
αλλά αποπνέουν μιαν απέραντη ει-
ρήνη –σαν να έχει παρέλθει η δρά-
ση και η τραγικότητα της ιστορίας
ανεπιστρεπτί.

π. Σταμάτης Σκλήρης,
Εν εσόπτρω

γ. Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541 – 1614).

Μεταξύ ουρανού και γης, Ανατο- λής και Δύσης.

Οι Βυζαντινές ρίζες στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο

Γεννήθηκε στα 1541 στο Χάνδακα της Κρήτης, το σημερινό Ηράκλειο. Έζησε στην Κρήτη, τον καιρό της βενετσιάνικης κατοχής κι εκεί μορφώθηκε ζωγραφικά. Είναι η εποχή της μεγάλης ακμής της Κρητικής Σχολής. Το 1566 ανεβαίνει στη Βενετία και μαθητεύει στη σχολή του Τισιάνο και του Τιντορέτο. Ο Γκρέκο βρέθηκε 25 χρόνων στη Βενετία κι ένωσε να συμπλέκονται μέσα του δυο ισχυρά ρεύματα πολιτισμού και ήθους ζωής. Δυο κόσμοι ουσιαστικά ανταγωνιζόμενοι –ο ένας με το κεφάλι στραμμένο στον ουρα-

νό, ο άλλος με κολλημένο το στόμα στους μαστούς της γης. Η δυτική τέχνη της Αναγέννησης είναι ευθεία και υλική, τέχνη ρεαλιστική. Η βυζαντινή αγιογραφία είναι γέννημα του πολιτεύματος των ουρανών, είναι αισθητή φανέρωση της Εκκλησίας, τέχνη αντιρρεαλιστική, του ουράνιου πολιτεύματος. Η μια τέχνη των αισθητών, η άλλη των υπεραισθητών. Η βυζαντινή πλάθεται για τη λατρεία του Θεού. Η δεύτερη για ν' αθανατίσει την εγκόσμια ομορφιά.

Αλλά η βυζαντινή παράδοση αμφισβητείται και ο ιεραρχημένος του κόσμος συγκλονίζεται από την Αναγέννηση. Και τότε φεύγει για την Ισπανία. Η φυγή αυτή τον σώζει. Σε μια στιγμή που σαν να είχε η κοσμική ζωγραφική γκρεμίσει τον Γκρέκο από τον χρυσό βυζαντινό τρούλο, κι εκεί, πριν πέσει στο χώμα, τον αρπάξει άγγελος και προστατεύοντας

τη φλόγα της αγωνίας του, τον ακουμπά σ' ένα βράχο του Τολέδο μεταξύ ουρανού και γης. Αν το έργο του ολόκληρο δέχεται ένα χαρακτηρισμό λακωνικό, νομίζω πως καλύτερος δεν γίνεται: μεταξύ ουρανού και γης.

Κώστας Τσιρόπουλος,
Χριστιανικόν Συμπόσιον Δ'

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- ✿ Μελέτη περίπτωσης: Μανουήλ Πανσέληνος, Θεοφάνης ο Κρης, Θεοφάνης ο Έλληνας, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Φώτης Κόντογλου, Ράλλης Κοψίδης, π. Σταμάτης Σκλήρης.
- ✿ TWPS με θέμα: Η προετοιμασία του αγιογράφου σύμφωνα με τις προτροπές του Κόντογλου.
- ✿ Μαύρος, κίτρινος, και κόκκινος Χριστός: εικόνες από όλα τα μέρη του κόσμου.

III. Η απεικόνιση του Θείου σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις

Το θρησκευτικό βίωμα ως πηγή έμπνευσης για την τέχνη

Το θρησκευτικό βίωμα ενέπνευσε, ανέπτυξε και ζωογόνησε την τέχνη σε όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Στους περισσότερους πολιτισμούς οι θρησκευτικές εμπειρίες υπήρξαν κεντρική πηγή καλλιτεχνικής δημιουργίας. Στην προσπάθεια να προσεγγίσει και να συλλάβει τα ουσιαστικά και υπέρτατα ενδιαφέροντα του ανθρώπου, η θρησκεία γονιμοποίησε με ένα μοναδικό τρόπο την καλλιτεχνική φαντασία και την ανθρώπινη δημιουργικότητα. Τα πιο εντυπωσιακά επιτεύγματα στη λογοτεχνία,

ποίηση, αρχιτεκτονική, ζωγραφική, γλυπτική, μουσική, μικροτεχνία, φέρουν τη σφραγίδα της θρησκευτικής έμπνευσης. Ως διάσταση βάθους της ανθρώπινης εμπειρίας, η θρησκεία μετάγγισε στην τέχνη τη λαχτάρα για βαθύτερη κατανόηση της ζωής και με τη φορά της προς το επέκεινα, προς τη συνεχή αυθ υπέρβαση του ανθρώπου, ανοίγει αδιάκοπα νέους ορίζοντες και προοπτικές.

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας
Αναστάσιος Γιαννουλάτος,
Ίχνη από την αναζήτηση
του υπερβατικού

Ιουδαϊσμός: η ανεικονική δύναμη των συμβόλων

Εξ 20, 4-5

Δε θα κατασκευάσεις για σένα είδωλα και κανενός είδους ομοίωμα, που να αντιπροσωπεύει οτιδήποτε βρίσκεται ψηλά στον ουρανό ή εδώ κάτω στη γη ή μέσα στα νερά, κάτω απ' τη γη. Δε θα τα προσκυνάς ούτε θα τα λατρεύεις, γιατί εγώ ο Κύριος, ο Θεός σου, είμαι Θεός που απαιτώ αποκλειστικότητα.

Το ιερό φως - Μενορά

Μολονότι φως και φωτιά παίζουν σπουδαίο ρόλο στον Ιουδαϊσμό, ποτέ τους δεν έγιναν αντικείμενα λατρείας. Αλλά ο Θεός, «ο Δημιουργός των ουράνιων φωστήρων»,

106 / 26 - 27

ευλογείται καθημερινά γιατί χάρισε στον άνθρωπο τα ουράνια σώματα. Η ίδια η προσευχή εξυμνεί το Σάββατο σαν ημέρα φωτός και χαράς. Καθώς στην προσευχή συνδέεται το φως με τη δημιουργία και την ανάπαυση του Σαββάτου, καταλαβαίνουμε τι σημαίνει το άναμμα των φώτων στην αρχή και στο τέλος της ημέρας αυτής. Τα φώτα είναι ο τρόπος με τον οποίο ευχαριστεί ο άνθρωπος τον Θεό για το δώρο του Σαββάτου. Στον βωμό του Ναού η φωτιά καίει τις θυσιαστήριες προσφορές και διατηρείται αναμμένη νύχτα και ημέρα. Οι Εβραίοι θεωρούσαν τη φωτιά αντιπρόσωπο της θείας βούλησης και υπάρχει η ιδέα του ίδιου του Θεού σαν φωτιά που καίει. Ο Θεός εμφανίστηκε στο βοσκό Μωυσή σαν φλεγόμενη βάτος

και στους προφήτες Ιεζεκιήλ και Δανιήλ με μορφή φωτιάς.

Εύκολα καταλαβαίνει λοιπόν κανείς τη σημασία της επτάφωτης λυχνίας που λέγεται Μενορά. Είναι το σπουδαιότερο εβραϊκό σύμβολο που συναντάμε συχνότερα, το μοναδικό αμέσως αναγνωρίσιμο έμβλημα του Ιουδαϊσμού στον αρχαίο κόσμο. Αρχικά την έφτιαχναν από ατόφιο χρυσάφι για τη Σκηνή του μαρτυρίου και τη γέμιζαν με αγνό ελαιόλαδο. Σύμφωνα με την παράδοση, η Μενορά θεωρείται αναπαράσταση του δέντρου της γνώσης. Η κεντρική της θέση στο άδυτο του Ναού, μπροστά από την Κιβωτό της Διαθήκης που περιείχε τις πλάκες του Νόμου, υπογράμμισε τη συμβολική αναπαράσταση του εβραϊκού ιδεώδους, την κατανόηση

δηλαδή της Τορά με το μυαλό και το πνεύμα.

Μάικλ Κάνιελ,
Η τέχνη του Ιουδαϊσμού

Μισδράχ και Μεζουζά

Όταν χτίζει καινούριο σπίτι ο Εβραίος, πρέπει ν' αφήνει ατελείωτο έναν χώρο, περίπου μισό τετραγωνικό, σαν ανάμνηση της Ιερουσαλήμ. Στον τοίχο του σπιτιού που βλέπει προς την Ιερουσαλήμ, κρεμάει ένα ενδεικτικό, μνημονικό έμβλημα, το Μισδράχ. Μισδράχ σημαίνει ανατολή και χρησίμευε για

να προσανατολίζει τους Εβραίους του δυτικού κόσμου κατά την ώρα της προσευχής και να τους θυμίζει την καταστροφή της Ιερουσαλήμ. Το Μισδράχ εξελίχθηκε σε διακοσμητικό τοίχου και συγκέντρωσε την προσοχή των Εβραίων καλλιτεχνών. Άλλοτε επρόκειτο για ένα απλό κομμάτι ξύλο με περίτεχνα σκαλισμένη τη λέξη «Μισδράχ» και άλλοτε για μια μεταλλική πλάκα χαραγμένη ή σφυρηλατημένη με σκηνές από την Ιερουσαλήμ ή τα ερείπια του Δυτικού Τείχους του Ναού.

Άλλο παράδειγμα εβραϊκής διακοσμητικής τέχνης στο σπίτι είναι η Μεζουζά, ένα μικρό κομμάτι περγαμηνής, με βιβλικούς στίχους γραμμένους στο χέρι, που τονίζει την εβραϊκή αγάπη στον Θεό και την αποδοχή των εντολών Του. Οι στίχοι αρχίζουν με τη φράση: «Άκουε

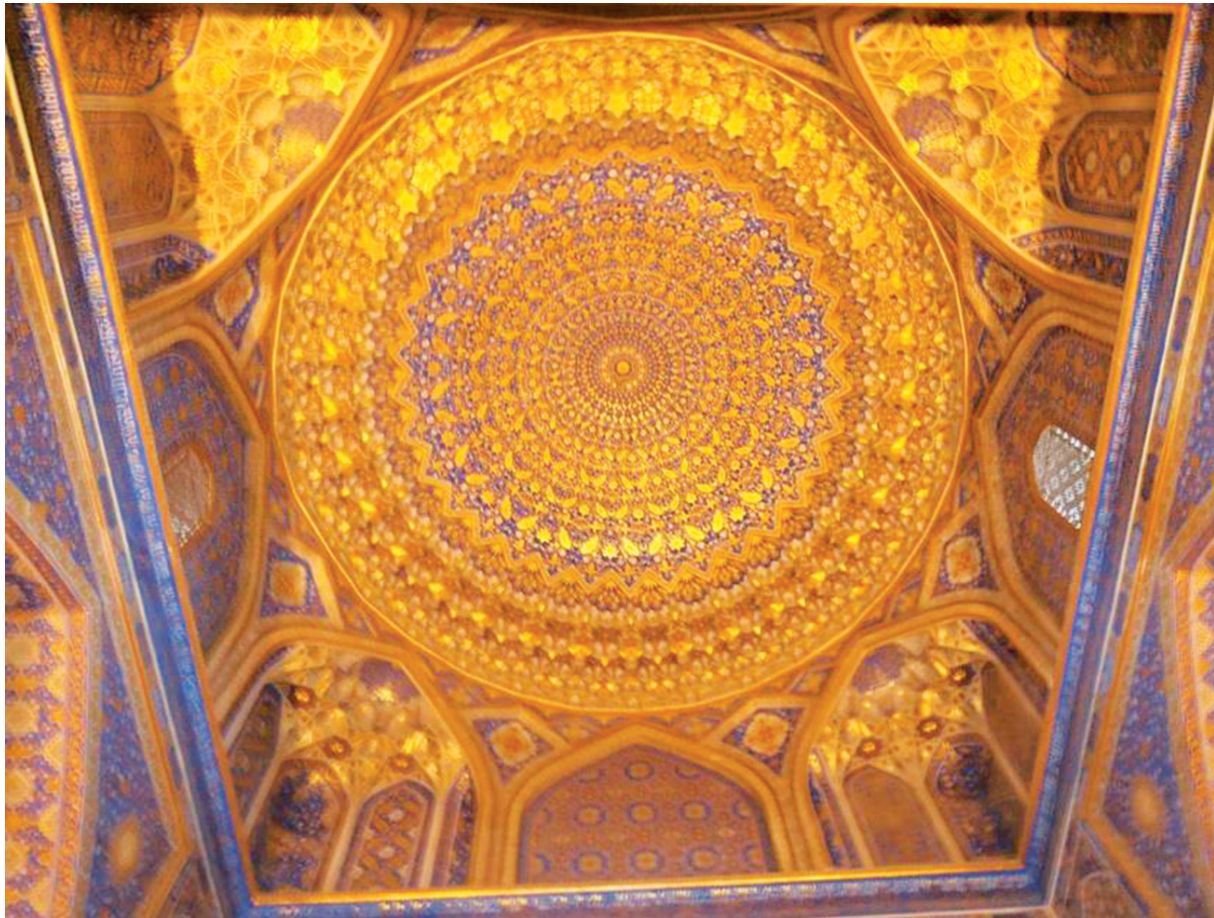
ω Ισραήλ, ο Κύριος ο Θεός μας είναι Ένας». Η Τορά προστάζει τους Εβραίους να τοποθετούν τη Μεζουζά σε μια ειδική θήκη που την κρεμούσαν στην πόρτα του σπιτιού. Η θήκη αυτή –φτιαγμένη συνήθως από ασήμι, ορείχαλκο ή ξύλο– έχει συχνά όμορφες διακοσμήσεις με σκηνές από τους Αγίους Τόπους.

Μάικλ Κάνιελ,
Η τέχνη του Ιουδαϊσμού

Ισλάμ: από την απαγόρευση του εικονισμού στα αραβουργήματα

Η τέχνη στο Ισλάμ

Η ασυμβίβαστη εχθρότητα του Κορανίου προς κάθε μορφή ειδωλολατρίας επηρέασε σοβαρά την ισλαμική τέχνη και περιόρισε την ενασχόληση με την απεικόνιση των προσώπων. Εγκαταλείποντας τον

ελληνικό ρεαλισμό, οι μουσουλμάνοι καλλιτέχνες ανέπτυξαν την τέχνη των γεωμετρικών σχημάτων και των κοσμημάτων, αναζητώντας μια καθολικότερη αρμονία. Έτσι το διακοσμητικό στοιχείο κατέλαβε τη θέση του περιεχομένου και έγινε η βασική έκφραση των αναζητήσεων και ανατάσεων της ψυχής του καλλιτέχνη. Κέντρα της καλλιτεχνικής δημιουργίας υπήρξαν τα τζαμιά. Σε κάθε εποχή και χώρα, οι μουσουλμάνοι ηγεμόνες φρόντισαν να ανεγείρουν επιβλητικά κτήρια για την κοινή προσευχή, αξιοποιώντας ό,τι καλύτερο υπήρχε σε καλλιτεχνικό δυναμικό. Η μουσουλμανική αρχιτεκτονική οφείλει πολλά στη βυζαντινή παράδοση. Αλλά στον εσωτερικό της διάκοσμο ανέπτυξε δική της αισθητική και ήθος, καλλιεργώντας τα αραβουργήματα και

την καλλιγραφία. Οι μουσουλμάνοι καλλιτέχνες απορρόφησαν διάφορα στοιχεία που προϋπήρχαν στους παλαιούς πολιτισμούς της αρχαίας Εγγύς Ανατολής. Όλα αυτά όμως τα συγχώνευσαν, τα συνδύασαν αρμονικά σε μία ενότητα και πραγματοποίησαν μια σύνθεση, της οποίας η δημιουργική πνοή και συνοχή πάλει από τη δύναμη και το όραμα του Ισλάμ. Επώνυμοι και ανώνυμοι καλλιτέχνες προσέφεραν το ταλέντο τους για να υπηρετήσουν την απόλυτη ωραιότητα, να εκφράσουν την προσήλωσή τους στο θέλημα του Αλλάχ, να διευκολύνουν την ανάταση των πιστών προς τον Θεό.

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας
Αναστάσιος Γιαννουλάτος,
Ίχνη από την αναζήτηση
του υπερβατικού

Hadith - Bukhari 4:47

Διηγήθηκε η Άισα, η μητέρα των πιστών: Είχα ετοιμάσει ένα μαξιλάρι για τον Προφήτη διακοσμημένο με εικόνες ζώων. Εκείνος ήρθε και στάθηκε ανάμεσα στο λαό, με εμφανή έξαψη στο πρόσωπό του. Είπα: «Ω! Απόστολε του Αλλάχ! Τι συμβαίνει, ποιο είναι το πρόβλημα;» Είπε: «Τι μαξιλάρι είναι αυτό;» Απάντησα: «Έφτιαξα αυτό το μαξιλάρι,

ώστε να ξαπλώνεις πάνω του». Είπε: «Δεν το ήξερες ότι οι άγγελοι δεν εισέρχονται σε σπίτια όπου υπάρχουν εικόνες; Όποιος ζωγραφίζει εικόνες θα τιμωρηθεί την Ημέρα της Ανάστασης και θα του ζητηθεί να δώσει ζωή σε αυτά που έχει δημιουργήσει».

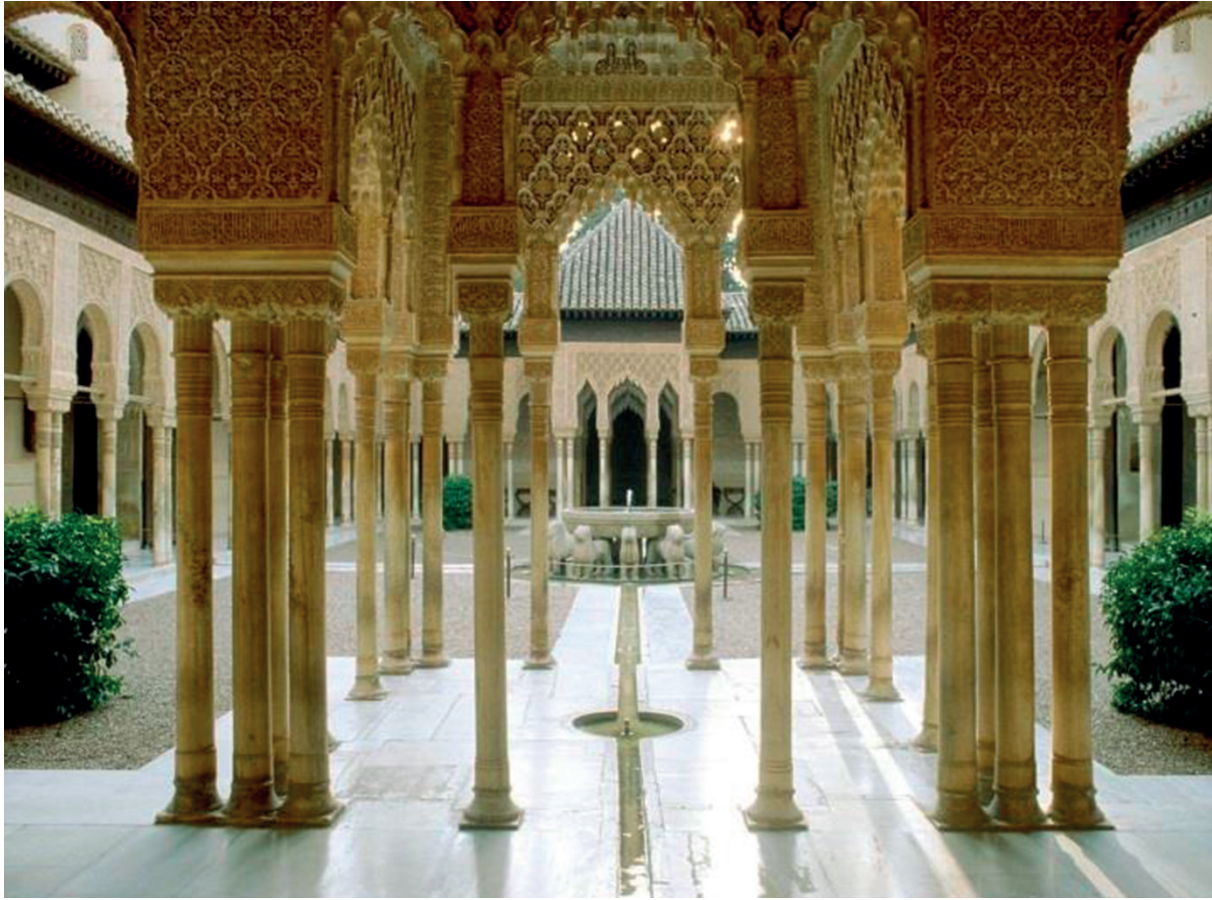
Διήγηση της Αϊσέ

Από την ανεικονικότητα στα αραβουργήματα

Η θρησκεία που επικράτησε στη Μέση Ανατολή, σαρώνοντας και κατακτώντας τα πάντα κατά τον 7ο και 8ο αιώνα, στάθηκε ακόμη πιο αυστηρή στο θέμα των εικόνων από τον Χριστιανισμό. Απαγόρευσε εντελώς τις εικόνες. Αλλά η τέχνη αυτή δεν καταργείται τόσο εύκολα·

έτσι οι τεχνίτες της Ανατολής, που τους απαγόρευαν να παριστάνουν ανθρώπους, άφησαν τη φαντασία τους να παίζει με σχήματα και φόρμες. Έφτιαξαν τις πιο λεπτεπίλεπτες δαντελωτές διακοσμήσεις, τα αραβουργήματα. Είναι μια αλησμόνητη εμπειρία να περπατάς στις αυλές της Αλάμπρας και να θαυμάζεις την ανεξάντλητη ποικιλία αυτών των διακοσμητικών συνθέσεων. Σε τελική ανάλυση, τα λεπτά σχέδια τους και οι πλούσιοι χρωματικοί συνδυασμοί τους οφείλονται ίσως στη διδασκαλία του Μωάμεθ, που απομάκρυνε τη σκέψη του καλλιτέχνη από τα αντικείμενα της πραγματικής ζωής και την οδήγησε στον ονειρικό κόσμο των γραμμών και των σχημάτων.

Έρνοστ Γκόμπριτς,
Το χρονικό της τέχνης

Ανατολικές θρησκείες: εκφραστική τόλμη και ποικιλομορφία. Οι πολλαπλές όψεις του θείου. Ινδουισμός: ανθρωπομορφισμός του θείου

Η τέχνη στον Ινδουισμό

Η ινδουιστική τέχνη, πλούσια και πολυποίκιλη χωρίς όμως να χάνει τη συνοχή της, διακρίνεται για πλαστικότητα κι άλλοτε για αφαίρεση,

και συνήθως διαπνέεται από πολύμορφο συμβολισμό. Πιστή στη βασική πνευματική ινδουιστική παράδοση, στρέφει την προσοχή του λαού προς την αθέατη πλευρά της πραγματικότητας, προς το Υπερβατικό, και υπογραμμίζει την αιώνια και ασύγκριτη αξία του πνεύματος, αποσκοπώντας στο να προκαλέσει περισυλλογή και να οδηγήσει τον πιστό σε κοινωνία με το θείο. Από τις τέχνες ιδιαίτερα άνθησε η αρχιτεκτονική. Σε στενό συνδυασμό με την αρχιτεκτονική, ως συμπλήρωμα και εξάρτημά της, αναπτύχθηκε η γλυπτική. Αμέτρητα αγάλματα, συνήθως ογκώδη, και άλλα γλυπτά κοσμούν τους ινδικούς ναούς. Η διάθεση των καλλιτεχνών είναι συμβολική. Προσπαθούν με το υλικό τους (πηλό, ξύλο, μέταλλο, κεραμίδι, κυρίως όμως πέτρα) να αποδώ-

σουν διάφορες μορφές της ινδικής
θεολογίας και μυθολογίας.

Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας
Αναστάσιος Γιαννουλάτος,
Ίχνη από την αναζήτηση
του υπερβατικού

Βίσνου Σαμχίτα, κεφ. 29, στίχοι 55-
7: Ένα αρχαίο ινδοϊστικό λατρευτι-
κό κείμενο για τη χρήση αγαλμάτων

Δίχως μορφή, πώς μπορεί κανείς
να αναλογιστεί τον Θεό; Ο νους του
πού θα σταθεί; Όταν δεν υπάρχει

τίποτα απ' το οποίο να μπορεί να κρατηθεί ο νους, θα απομακρυνθεί από την περισυλλογή και θα πέσει σε μια κατάσταση νάρκης. Συνεπώς, ο σώφρων θα διαλογιστεί πάνω σε κάποια ορισμένη μορφή.
Βίντια Ντεέτζια, Ινδική τέχνη

Πολλά χέρια, πολλά πρόσωπα

122 / 30

Οι θεότητες συχνά απεικονίζονται με πολλαπλά χέρια, γεγονός που οδήγησε τους πρώτους Ευρωπαίους περιηγητές να τις χαρακτηρίσουν ως «τερατώδεις». Στην Ινδία, αντίθετα, τα πολλαπλά χέρια δεν ήταν παρά μια αποτελεσματική μέθοδος αναπαράστασης της φοβερής δύναμης της θεότητας, η οποία δύναται να επιτελεί συγχρόνως διάφορα έργα. Επίσης ένας εικονογραφικός τρόπος απόδοσης του γενναιόδωρου χαρακτήρα μιας θεότητας είναι η απεικόνισή της με δύο έως τέσσερα χέρια. Όταν όμως πρόκειται για την αναπαράσταση ενός θεού στη μαχητική του διάσταση κατά των δαιμόνων, τότε τα χέρια του πολλαπλασιάζονται. Στο επεισόδιο κατά το οποίο η θεά Ντούργκα εξολοθρεύει τον μαινόμενο βούβαλο-δαίμονα, η θεά αποδίδεται με

δεκαοκτώ χέρια και το καθένα από αυτά κρατά ένα διαφορετικό όπλο.

Ορισμένες φορές οι θεότητες απεικονίζονται και με περισσότερα από ένα κεφάλια, προκειμένου να αποδοθεί η απόλυτη εποπτική τους ικανότητα· επίσης, υποδήλωναν τις διάφορες εκφάνσεις της προσωπικότητας κάποιου θεού, όπως για παράδειγμα, με την τριπλή προτομή του Σίβα στην Ελεφάντα. Ακόμα, οι ινδουιστικές θεότητες απεικονίζονται πάνω σε διάφορα ζώα: ο Σίβα στον ταύρο, ο Βίσνου στον ιερό αετό Γκαρούντα, η Ντέβι σε λιοντάρι. Άλλες φορές αναπαριστούνται ως πολυσύνθετα πρόσωπα, στα οποία συγχωνεύονται δύο διαφορετικές ιδιότητες. Στην Ελεφάντα βλέπουμε τη συγχώνευση των μορφών του Σίβα και της Παρβάτι σε μία και μοναδική ερμαφρόδιτη μορ-

φή, η οποία τονίζει τη διπλή φύση της θεότητας. Μια άλλη σύνθεση παρουσιάζει τον Σίβα ενωμένο με τον Βίσνου, υπογραμμίζοντας ότι στην ουσία είναι μία ανώτατη δύναμη. Οι περισσότερες θεότητες αναπαριστούνται με την ανθρώπινη μορφή τους.

Βίντια Ντεέτζια, Ινδική τέχνη

Οι πολλαπλές όψεις του θείου

Η τριπλή προτομή του ανεκδήλωτου ή αφανέρωτου Σίβα αποσκοπούσε στην υποδήλωση των πέντε εκφάνσεων του θείου. Το τέταρτο πρόσωπο της πίσω πλευράς και ένα πέμπτο στην κορυφή δεν έχουν σκαλιστεί· ο θεατής πρέπει να τα δημιουργήσει με τη φαντασία του. Το κεντρικό πρόσωπο της αναπαράστασης του θεού αντανακλά την πληρότητα της απόλυτης γνώσης. Ο Σίβα είναι πρωτίστως ο υπέρτατος γιόγκι. Η αριστερή κατατομή του θεού, με το στριφογυριστό μουστάκι και τα συνοφρυωμένα φρύδια, αντιπροσωπεύει την τρομερή του όψη (ως Άγκορα)· φίδια περιελίσσονται στα μπλεγμένα του μαλλιά, ενώ έχει ένα ακόμα φίδι για σκουλαρίκι. Ο Σίβα, που φημίζεται

για τις καταστροφικές του δυνάμεις, με αυτή την οργισμένη μορφή μάχεται το χρόνο, το θάνατο, την τύφλωση και διάφορες άλλες δυνάμεις του σκότους. Η δεξιά κατατομή, με τους απαλούς βοστρύχους και τα σαρκώδη χείλη αντιπροσωπεύει το ονειρικό και μακάριο πρόσωπο της θεάς Παρβάτι, της όμορφης και αξιγάπητης γυναίκας του την οποία σπάνια αποχωρίζεται.

Βίντια Ντεέτζια, Ινδική τέχνη

ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- ✿ Διερεύνηση της θέσης των συμβόλων στην ιουδαϊκή συναγωγή.
- ✿ Διερεύνηση της θέσης των συμβόλων στο τζαμί.
- ✿ Artful thinking (Χρώματα, Σχήματα, Γραμμές): Πολλά χέρια, πολλά πρόσωπα.
- ✿ Artful thinking: Μπροστά στο άγαλμα του Σίβα.

ΠΗΓΕΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[Όλα τα μεταφρασμένα βιβλικά παραθέματα προέρχονται από τον ιστότοπο της Αμερικανικής Βιβλικής Εταιρείας, πηγή: el.bibles.org]

- ✿ **Marshall McLuhan, Το Μέσο είναι το Μήνυμα (1960)**
- ✿ **Ουμπέρτο Έκο, Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή, Ανακοίνωση στο συνέδριο «Vision '67», Νέα Υόρκη 1967 - περιοδικό Σημειολογία/3, σ. 23**
- ✿ **Μισέλ Ρειϊγιάκ, Εικονική Πραγματικότητα, από το Masterclass «Η Εικονική Πραγματικότητα στη Θεσσαλονίκη», 57ο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Θεσσαλονίκης 3-13 Νοεμβρίου 2016**

- ✿ Σαν να μην έζησα ποτέ -
Επιβάτης (1981), Στίχοι: Κώστας
Τριπολίτης, Μουσική: Μίκης
Θεοδωράκης
- ✿ Παναγιώτη Μιχελή, Αισθητική
θεώρηση της Βυζαντινής τέχνης,
Ίδρυμα Μιχελή, Αθήνα 2006
- ✿ Νησιώτης Νίκος, Περί
εικονογραφίας, περιοδικό
Σύναξη, 24, σ. 105-107, Αθήνα
1987
- ✿ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,
τ. Θ', Εκδοτική Αθηνών 2000
- ✿ Μ. Karlan, Βυζάντιο και Ελλάδα,
μτφ. Μ. Βαρέπας, εκδόσεις Α.
Δεληθανάσης 1995, σ. 158
- ✿ J.M.Hussey, The Orthodox
Church in th Byzantine Empire,
Oxford Univercity Press 2010

- ✦ **ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Ι.
ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΕΡΓΑ, τόμος Γ΄,
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ 1990**
- ✦ **Olivier Clement, 'Η Θεολογία τῆς
Εικόνας, [http://www.myriobiblos.
gr/texts/greek/contacts_clement_
theology.html](http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/contacts_clement_theology.html)**
- ✦ **Φώτης Κόντογλου, Έκφρασις
της ορθόδοξου εικονογραφίας,
Παπαδημητρίου 2000**
- ✦ **Γιάννης Τσαρούχης, Ως
στρουθίον μονάζον επί δώματος
Καστανιώτης 1990**
- ✦ **Σαρδελής Κώστας, Θεοφάνης, ο
Έλληνας, Αθήνα 1986**
- ✦ **π. Σκλήρης Σταμάτης, Εν
εσόπτρω, Γρηγόρης 2002, σ. 203**
- ✦ **Κώστα Ε. Τσιρόπουλου,
Χριστιανικόν Συμπόσιον Δ΄**

**Ισπανία, Βιβλιοπωλείον της
Εστίας 1969, σσ. 207-214**

- **Μάικλ Κάνιελ, Η τέχνη του
ιουδαϊσμού, Ντουντούμης 1979**
- **Αναστασίου Γιαννουλάτου,
Ίχνη από την αναζήτηση του
υπερβατικού, Ακρίτας 2006**
- **Hadith - Bukhari 4:47, Narrated
'Aisha**
- **Gombrich H. Ernst, Το Χρονικό
της Τέχνης, Μορφωτικό Ίδρυμα
ΕΤΕ 2011**
- **Βίντια Ντεέτζια, Ινδική τέχνη,
Καστανιώτης 2001, σσ. 126-128**

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

- σ. 6** Σκηνή από την ταινία «Αντρέι Ρουμπλιώφ» του Αντρέι Ταρκόφσκι (1966)
- σ. 10** Αλήθεια και ΜΜΕ
- σ. 11** Εικονική πραγματικότητα
- σ. 12** *She's got your eyes, concept:* Warren Neily, photo: Shannon Mendes
- σ. 12** *Mobile Lovers*, Banksy, Αγγλία
- σ. 12** Αδράνεια, Τζέισον ντε Κάιρες Τέιλορ, Museo Subacuatico de Arte, κόλπος Κανκούν, Μεξικό
- σ. 14** Γονατιστός προσκυνητής μπροστά στο άγαλμα του Θεού Anubis (Αίγυπτος, 680 - 660 π.Χ.)

- σ. 14** Οι Εβραίοι λατρεύουν το χρυσό μοσχάρι, Marc Chagall (1931)
- σ. 15** Ο καλός Ποιμήν, 4ος αι., Ρώμη, Μουσείο Επιγραφών
- σ. 16** Ο βασιλιάς Άβγαρος με το Άγιο Μανδήλιο, λεπτομέρεια από Τρίπτυχο στη Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά
- σ. 17** Ο απόστολος Λουκάς εικονογραφεί τη Θεοτόκο, εικόνα του 16ου αιώνα
- σ. 18** Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. Ψαλτήρι Χλουντόφ, περί το 830, Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο
- σ. 21** Η Κυριακή της Ορθοδοξίας, εικόνα από εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης (1375-1425)

- σ. 22** Εικόνα των Αγίων Πάντων
(19ος αιώνας)
- σ. 24** Ο Χριστός σωτήρας,
Θεοφάνης ο Έλληνας, 14ος αι.
Καθεδρικός ναός Ευαγγελισμού
της Θεοτόκου, Μόσχα
- σ. 25** Αγία Τριάδα, (λεπτομέρεια),
Αντρέι Ρουμπλιώφ, περ. 1420,
Tretyakov Gallery, Μόσχα
- σ. 25** Η ταφή του κόμη Οργκάθ,
(λεπτομέρεια: το πρόσωπο
του καλλιτέχνη), Δομήνικος
Θεοτοκόπουλος, 1586-1588,
ελαιογραφία, Ναός του αγίου
Θωμά, Τολέδο, Ισπανία
- σ. 27** Μενορά, η εφτάφωτη λυχνία
- σ. 27** Μιζράχ, Βόρεια Αφρική, 19ος
αι., Μουσείο Τέχνης και Ιστορίας
του Ιουδαϊσμού, Παρίσι
- σ. 28** Μεταλλική θήκη Μεζουζά

- σ. 28** Μεντρεσές Τίλλα Κάρι,
Σαμαρκάνδη, Ουζμπεκιστάν,
17ος αι.
- σ. 29** Αυλή των Λεόντων, Ισλαμικό
ανάκτορο, Αλάμπρα, Γρανάδα,
Ισπανία, 1377 μ.Χ.
- σ. 29** Bodhgaya, Bihar, Ινδία, φωτ.
Steve McCurry,
- σ. 30** Ο Σίβα ως Mahesha
(Μπράχμα), Ινδία, 10ος αι.
μ.Χ., γρανίτης, Μητροπολιτικό
Μουσείο Τέχνης, Νέα Υόρκη
- σ. 31** Ο θεός Γκανέσα, γιος του
Σίβα και της Παρβάτι, 14ος-
15ος αι., ελεφαντοστό (φίλντισι),
Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης,
Νέα Υόρκη
- σ. 32** Η τριπλή προτομή του Σίβα
(6,1μ. ύψος), νησί Ελεφάντα,
550-575 μ.Χ., Ινδία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Μπορούν οι άνθρωποι να εικονίζουν τον Θεό;

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.